

Jakub Lewicki
Uniwersytet Kardynała
Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

**NOWE OBSZARY BADAŃ
NAD ARCHITEKTURĄ
KRESÓW NA PRZYKŁADZIE
STUDIÓW NAD DOROBKIEM
LWOWSKIEJ SZKOŁY
ARCHITEKTONICZNEJ¹**

Słowa kluczowe: historia architektury | kresy | Lwów

Jakub Lewicki: historyk architektury i konserwator zabytków, prof. dr hab, UKSW. Autor ponad 150 publikacji z zakresu konserwacji zabytków i historii architektury oraz licznych niepublikowanych prac będących efektem badań terenowych. Od lat bada architekturę Lwowa i Kresów. E-mail: jakublewicki@poczta.onet.pl

Kresy są przedmiotem wciąż nowych refleksji i studiów. Rozszerza się zakres badań, pojawiają się nowe obszary zainteresowań, które obejmują kolejne zjawiska. Niegdyś przedmiotem intensywnych studiów były zabytki i zjawiska ze starszych okresów chronologicznych. Obecnie analizowane są nie tylko budowle i dzieła sztuki znacznie młodsze, ale i zjawiska współczesne. Przykładem ilustrującym zmieniający się zakres badań nad kresami są studia nad Lwowską Szkołą Architektoniczną. Poniżej przedstawiono kształtowanie się pojęcia Lwowskiej Szkoły Architektonicznej i zmianę zakresu badań – jego rozszerzanie i obejmowanie nim wciąż nowych obszarów i zjawisk.

---

¹ Praca powstała w ramach projektu nr 11H12043281 realizowanego ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

LWOWSKA SZKOŁA ARCHITEKTONICZNA – KSZTAŁTOWANIE SIĘ POJĘCIA

Pojecie szkół artystycznych czy architektonicznych ukształtowało się już w okresie nowożytnym. W XVI w. Giorgio Vasari podkreślał przynależność artystów do określonych szkół i środowisk i wynikające stąd różnice w ich twórczości². W Polsce na różnice w twórczości architektonicznej zwracał uwagę architekt Władysław Ekielski, który już pod koniec XIX w. zauważył, że architekci budują według szkół, do których uczęszczali³. Sąd ten był bardzo rozpowszechniony w XIX i na początku XX w. Podziału polskich szkół architektury dokonał znany krytyk architektury Lech Niemojewski. W połowie lat trzydziestych XX w. wyróżnił on polskie szkoły architektury nowoczesnej – szkołę warszawską i szkołę krakowską⁴. Jego tekst poświęcony temu zagadnieniu był subiektywnym spojrzeniem autora, w którym zdefiniował on cechy dwóch szkół architektury nowoczesnej. W pracy pominął obszary peryferyjne i trzeci, bardzo ważny ośrodek architektury, jakim był szeroko promieniujący Lwów i Lwowska Szkoła Architektoniczna. Tekst zwracał uwagę na architekturę powstającą w największych ośrodkach położonych w środkowej części kraju – w Warszawie i w Krakowie, jednocześnie pomijał dzieła wznoszone na pozostałych obszarach. Spowodował też wieloletni brak zainteresowania krytyków i badaczy sztuką poza centrum i architekturą obszarów kresowych, choć wciąż ukazywały się publikacje dotyczące lwowskiej szkoły architektonicznej.

Do lwowskiej szkoły architektonicznej zaliczyć należy architektów działających i wykształconych we Lwowie⁵, którzy ukończyli działającą od 1844 r. Szkołę Politechniczną⁶, zwaną w latach 1918–1939 Politechniką Lwowską, lub wychowanków mającej mniejsze znaczenie lwowskiej Szkoły Przemysłowej.

² G. Vasari, *Żywoty najslawniejszych malarzy, rzeźbiarzy i architektów*, t. 1, Warszawa 1985.

³ W. Ekielski, *Uwagi nad współczesną architekturą z powodu wystawy sztuki polskiej w Sukiennicach*, „Czasopismo Techniczne” 1888, s. 86.

⁴ L. Niemojewski, *Dwie szkoły polskiej architektury nowoczesnej*, „Przegląd Techniczny” 1934, nr 26, s. 808–816.

⁵ *Album inżynierów i techników w Polsce*, Lwów 1932; J. Lewicki, *Problemy biografistyki środowiska lwowskiego*, [w:] *Architekt – budowniczy – murator. Materiały z sesji naukowej Instytutu Sztuki PAN, Warszawa, 24–25 listopada 2004 roku*, red. H. Faryna-Paszkiewicz, M. Omilanowska, J. Sito, Warszawa 2006, s. 44–66; tegoż, *Między tradycją a nowoczesnością. Architektura Lwowa lat 1893–1918*, Warszawa 2005.

⁶ Z. Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945*, Wrocław–Kraków 1992; *Politechnika Lwowska 1844–1945*, red. R. Szewalski i in., Wrocław 1993.

Il. 1. Hol wejściowy gmachu głównego Politechniki Lwowskiej, miejsca kształcenia architektów Lwowskiej Szkoły Architektonicznej, ul. Leona Sapiehy 12, (ob. S. Bandery, ukr. Степана Бандери), proj. Julian Zachariewicz, klatka schodowa, rzeźby Leonard Marconi, dekoracja Maurycy i Eisiß Fleckowie, Emil Schrödl.

Pojęcie lwowskiej szkoły architektonicznej dotyczyło twórców działających zarówno we Lwowie⁷, jak i poza nim, w całej niemal Europie Środkowej. Wpływ tej szkoły architektonicznej obejmował właściwie wszystkie obszary, gdzie pracowali wykształceni i ukształtowani we Lwowie architekci⁸.

Wśród twórców działających we Lwowie i w kręgu lwowskiej szkoły architektonicznej wyróżnić można kilka grup. Do pierwszej zaliczyć można absolwentów miejscowej szkoły politechnicznej, którzy kończyli we Lwowie studia lub przez wiele lat pokonywali w tym mieście kolejne szczeble naukowej kariery, w okresie międzywojennym nadal zaś działali we Lwowie i poza nim. Byli to przykładowo: Władysław Sadłowski (1869–1940), Tadeusz Obmiński (1874–1932), Władysław Klimczak (1878–1929), Ignacy Drexler (1878–1930), Wiesław Grzymalski (1881–1941), Waław Krzyżanowski (1881–1954), Kazimierz Bartel (1882–1941), Adolf Szyszko-Bohusz (1883–1948), Michał Kowalczyk (1855–1938), Jan Sas-Zubrzycki (1860–1935). Drugą grupę stanowili wychowankowie innych uczelni, ale ukształtowani i działający w ośrodku lwowskim – przykładowo: Witold Minkiewicz (1880–1961), Władysław Derdacki (1882–1951), Jan Bagiński (1883–1967), Marian Osiński (1883–1974), Stefan Bryła (1886–1943), Roman Feliński (1886–1953), Adam Kuryło (1889–1980), Tadeusz Michejda (1895–1955), Tadeusz Kozłowski (1898–1959). Zdobywali oni swoje wykształcenie w różnych ośrodkach – np. Alfred Zachariewicz i Władysław Sadłowski byli wykształceni w Wiedniu, Marian Osiński kształcił się w Rzymie i Monachium, Witold Minkiewicz w Warszawie⁹. Trzecią grupę twórców lwowskiej szkoły architektonicznej stanowili wychowankowie innych uczelni i ośrodków, którzy działali we Lwowie i poza nim, ale inspirowali się lwowską architekturą.

Działający we Lwowie architekci, tworzący miejscowe środowisko, należeli do lwowskiej szkoły architektonicznej, ale do Lwowa docierali również inni twórcy, np. Szymon Syrkus, który kilkakrotnie publikował w miejscowych wydawnictwach i prezentował swoje osiągnięcia w ramach Targów

⁷ *Architektura Lwowa XIX wieku*, red. J. Purchla, Kraków 1997; A. Frydecki, *Początki nowoczesnej architektury w środowisku polskich architektów we Lwowie w latach 1918–1939*, [w:] *Architektura i urbanistyka w Polsce w latach 1918–1978*, Warszawa 1989 (*Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki*, t. 17), s. 51–59.

⁸ A. Frydecki, *Lwowska szkoła architektury*, [w:] *Materiały Pierwszego Zjazdu Wychowanków WAPL w Tucznie, 1–3 X 1983*, cz. 1, Katowice 1984, s. 6–11.

⁹ Biogramy wykładowców: *Politechnika Lwowska 1844–1945*, s. 171–204; *Praojcowie i ojcowie. Dorobek polskich absolwentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej*, red. I. Juszkiewicz, O. Czerner, Wrocław 1994–1995.

Il. 2. Dawny gmach Szkoły Przemysłowej, miejsca kształcenia budowniczych Lwowskiej Szkoły Architektonicznej, ul. Teatralna 17 (ukr. Театральна), proj. Gustaw Bisanz 1890, bud. 1890–1892. A. Widok ogólny; B. Środkowa część elewacji.

Wschodnich, czy Romuald Gutt, którego dzieła inspirowały kilka lwowskich realizacji. Wymienieni architekci projektowali i wznosili nowe budowle oraz uczestniczyli w licznych konkursach architektonicznych¹⁰.

Wśród powyższych grup wspomnieć należy jeszcze najmłodsze pokolenie wychowanków Wydziału Architektonicznego, którzy kończyli studia w latach trzydziestych i debiutowali kilka lat przed wybuchem wojny. Najczęściej wznosili oni liczne prywatne wille i domy mieszkalne projektowane na ogół w ramach większych firm budowlanych. Wymyślane przez nich budynki odznaczały się awangardową formą architektoniczną i wyszukany wystrój. Byli to: Andrzej Frydecki (1903–1989), Alfred Majewski (1907–1998), Tadeusz Teodorowicz-Teodorowski (1907–1999), Gustaw Błahut, Włodzimierz Buć, Tadeusz Brzoza (1911–1978), Zbigniew Chwalibóg, Stefan Downarowicz, Konrad Dyba, Kazimierz Dziewoński, Czesław Gawdzik, Stanisław Jagiełło, Zygmunt Kowalczyk, Fabian Kozik, Adam Krzyszkowski, Zbigniew Lech, Andrzej Madejski, Roman Mann, Adam Nowotarski, Stefan Makowski, Tadeusz Pisiewicz, Witold Popławski, Stanisław Porębowicz.

LWOWSKA SZKOŁA ARCHITEKTONICZNA – ROZSZERZANIE SIĘ OBSZARU BADAŃ

Wpływy środowiska lwowskiego i lwowskiej szkoły architektonicznej w XIX i XX w. szybko rosły i objęły właściwie wszystkie obszary, gdzie działali wykształceni i ukształtowani we Lwowie architekci. Już wcześniej, w XIX w., wykształceni we Lwowie technicy trafiali na tereny dawnej Galicji Wschodniej, a więc na tereny późniejszych międzywojennych województw stanisławowskiego, tarnopolskiego i lwowskiego, oraz na leżące na północy Polesie, które nazywano wówczas wschodnimi kresami¹¹. Później, w okresie międzywojennym, oddziaływanie lwowskich architektów i lwowskiej architektury sięgnęło daleko na zachód, na obszar znacznie wówczas powiększonego województwa lwowskiego, którego granice obejmowały ziemię sandomierską i sięgały aż do rzeki Wisły. Naturalnym terenem powstawania dzieł lwowskiej architektury modernistycznej w granicach województwa lwowskiego były nie tylko okolice Przemyśla i Rzeszowa, ale także Sandomierszczyzna, gdzie chętnie realizowało projekty architektoniczne wielu lwowskich twór-

¹⁰ J. Lewicki, *Lwowskie konkursy architektoniczne lat 1918–1939. Wybrane problemy*, [w:] *Między formą a ideologią. Architektura XX wieku w Polsce*, red. E. Perlińska-Kobierzyńska, Warszawa 2012, s. 25–43.

¹¹ A. Frydecki, *Lwowska szkoła architektury...*, s. 6–11.

П. 3. Klasycystyczna kamienica, róg ul. Czarnieckiego (ob. ul. W. Winniczenka 8, ukr. Володимира Винниченка) i Łyczakowskiej (ukr. Личаківська), 1804–1805 proj. Hartmann i Johann Michael Witwer, nadbudowa 1839 Franciszek Tomek. A. Widok ogólny; B. Środkowa część elewacji.

Pl. 4. Klasycystyczne kamienice Lwowskiej Szkoły Architektonicznej. A. ul. Batorego 24 (ob. Kniazia Romana, ukr. Князя Романа), 1829–1830, proj. Fryderyk Baumann lub Ignacy Chambrez, dekoracja rzeźbiarska Jan Schimser 1830; B. róg ul. Kościelnej (ob. Iwana Gonti 34, ukr. Івана Гонти) i Krakowskiej 34 (ukr. Краківська), pocz. XIX w.

Il. 5. Klasycystyczna kamienica Lwowskiej Szkoły Architektonicznej, róg ul. Kościelnej (ob. Iwana Gonti 34, ukr. Івана Гонти) i Krakowskiej 34 (ukr. Краківська), fragment elewacji bocznej, pocz. XIX w., dekoracja rzeźbiarska Anton Schimser.

ców. Sandomierszczyzna obejmowała obszar budowanego u schyłku lat trzydziestych Centralnego Okręgu Przemysłowego¹², sąsiadowała również z województwem kieleckim, gdzie działało i osiadło wielu wychowanków Politechniki Lwowskiej. Lwowiacy intensywnie budowali także na obszarze Wołynia i współtworzyli tamtejsze środowisko architektoniczne¹³.

Kolejnym nowym obszarem działania lwowskich architektów w I połowie XX w. były Górny Śląsk i województwo katowickie, zwane wówczas południowo-zachodnimi kresami. Na ten obszar trafiało wielu wychowanków Politechniki Lwowskiej¹⁴, którzy prowadzili tam ożywioną działalność, czemu sprzyjały intensywne zabudowa tego rejonu i liczne podejmowane

¹² M. Furtak, *Centralny Okręg Przemysłowy (COP) 1936–1939. Architektura i urbanistyka*, Łódź 2014.

¹³ J. Lewicki, *Modernizm na Wołyniu, czyli jak zmieniały się kresy*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, t. 4, Białystok 2013, s. 417–457.

¹⁴ Tegoż, *Lwowiacy na Śląsku. Ślązacy we Lwowie. O związkach architektury i sztuki dwóch regionów*, [w:] *Oblicza sztuki 20-lecia międzywojennego na obszarze obecnego Województwa Śląskiego. Materiały z sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Oddziału Górnośląskiego w Katowicach 24–25 marca 2011 roku*, red. T. Dudek-Bujarek, Katowice 2011, s. 51–62.

Il. 6. Dom własny architektów Jana i Karola Schulców, 1896, ul. Żółkiewska 56 (ob. Chmielnickiego, ukr. Бордана Хмельницького). A. Widok ogólny; B. Środkowa część elewacji.

Il. 7. Budynek w stylu historyzmu Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – gmach Domu Katolickiego ul. Gródecka 36 (ukr. Городоцька), 1911, proj. Adam Opolski, Ignacy Kędzierski, widok ogólny.

tam inwestycje. Lwowscy architekci trafiali ponadto na obszary zachodnich kresów i do Wielkopolski, gdzie działał Władysław Czarnecki, największa indywidualność okresu międzywojennego związana ze szkołą lwowską¹⁵. Wielu przedstawicieli tej szkoły dotarło także na północne rubieże państwa – na Pomorze i do rozrastającej się Gdyni. Również inne wielkie polskie miasta, które rozbudowywały się w okresie międzywojennym, przyciągały licznych zdolnych i najbardziej aktywnych lwowskich twórców. W Warszawie osiedlili się m.in. Stefan Bryła, najwybitniejszy lwowski konstruktor i pierwszy doktor architektury Politechniki Lwowskiej, Alfred Zachariewicz, syn twórcy lwowskiej szkoły architektonicznej i współwłaściciel wielkiej firmy architektonicznej, czy Roman Feliński, wschodząca gwiazda urbanistyki¹⁶. W Poznaniu

¹⁵ Władysław Czarnecki. *Wspomnienia architekta*, t. 1: 1895–1930, oprac. H. Grzeszczuk-Brendel, Poznań 2005; t. 2: 1931–1939, oprac. H. Grzeszczuk-Brendel, G. Kodym-Kozaczko, Poznań 2006; t. 3: 1939–1983, oprac. H. Grzeszczuk-Brendel, G. Kodym-Kozaczko, Poznań 2006.

¹⁶ J. Lewicki, *Dwa modernizmy – warszawski i lwowski – próba porównania*, [w:] *Studia z architektury nowoczesnej*, t. 2: *Architektura i wnętrza 1905–1923*, red. J. Kucharzewska, J. Malinowski, Toruń 2007, s. 34–43; tegoż, *Roman Feliński – architekt i urbanista. Pionier nowoczesnej architektury*, Warszawa 2007.

Il. 8. Jeden z najoryginalniejszych budynków w stylu historyzmu Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – ul. Potockiego 50/52 (ob. Gen. Czuprynki, ukr. Генерала Чупринки), 1901, proj. Józef Sosnowski, widok ogólny.

osiadł Władysław Czarnecki, wielu młodych architektów zamieszkało zaś w Katowicach i Gdyni. Wszyscy oni wznosili swoje dzieła nie tylko w tych miastach i w ich okolicach, ale także na obszarach peryferyjnych.

Przedstawiona analiza dowodzi rozszerzania się aktywności Lwowskiej Szkoły Architektonicznej. Jednocześnie w badaniach zwrócono uwagę, że najwybitniejsze dzieła środowiska lwowskiego i Lwowskiej Szkoły Architektonicznej wzniesione po pierwszej wojnie światowej powstawały poza Lwowem i na terenach znacznie od niego oddalonych¹⁷. Lwów już wcześniej, u schyłku XIX w., ukształtował zwarte i silne środowisko¹⁸, które w okresie międzywojennym zdominowało architekturę nie tylko we Lwowie i w jego okolicach, ale także na rozległych obszarach na zachód i na północ od Lwowa. Dzieła architektury powstającej pod bezpośrednim wpływem lub pozostające w orbicie środowiska lwowskiego i lwowskiej szkoły architektonicznej wznoszono i we Lwowie, i w Polsce (ze szczególnym uwzględnieniem jej wschodnich i zachodnich kresów) oraz w całej Europie Środkowo-Wschod-

¹⁷ Tegoż, *Lwowiacy na Śląsku...*, s. 51–62.

¹⁸ Tegoż, *Modernizm w architekturze Galicji Wschodniej w latach 1870–1939 i jego recepcja*, [w:] *Galicyjskie spotkania 2011*, red. U. Jakubowska, Warszawa 2012, s. 95–122.

Il. 9. Typowy budynek w duchu historyzmu Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – ul. Żółkiewska 124 (ob. Chmielnickiego, ukr. Богдана Хмельницького) przylegający do zespołu budynków fabryki Baczewskich.

niej. Liczne międzywojenne budynki Katowic i Śląska czy Poznania oraz budowle wznoszone na terenie Centralnego Okręgu Przemysłowego były inspirowane tą szkołą architektoniczną. Przedstawiciele środowiska lwowskiego działali na wielu obszarach pogranicznych, choć wpływy lwowskiej szkoły architektonicznej były największe na północnych i południowych kresach (Pomorze, Gdynia, Wileńszczyzna), dominowały zaś na wschodnich i zachodnich kresach (Śląsk, dawna Galicja).

LWOWSKA SZKOŁA ARCHITEKTONICZNA – ROZSZERZANIE SIĘ CHRONOLOGII BADAŃ

W ostatnich latach nastąpiło znaczące rozszerzenie badań nad Lwowską Szkołą Architektoniczną. Analizowano nie tylko architekturę XIX-wieczną i z przełomu XIX i XX w., ale także dzieła powstające później – w okresie międzywojennym i po drugiej wojnie światowej.

Przegląd opracowań dotyczących architektury lwowskiej II połowy XIX i początku XX w. należy rozpocząć od monumentalnej pracy Tadeusza Mańkowskiego, prezentującej dzieje sztuki lwowskiej do końca XIX w. Powsta-

Il. 10. Jedna z pierwszych secesyjnych kamienic Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – kamienica Josefa Hausmanna, róg ul. Sykstuskiej 15 (ob. P. Doroszenki, ukr. Петра Дорошенка) i Szajnochy (ob. Bankiwska, ukr. Банківська), 1906–1907, proj. Zygmunt Kędziński i Michał Ułam, widok ogólny.

ła ona w latach 1939–1940, kończona była do 1945 r., a drukiem ukazała się dopiero w 1974 r. w Londynie¹⁹. Opublikowana książka zawiera prezentację lwowskiej sztuki jedynie do końca XVIII w., gdyż tekst przygotowanej pracy skrócono, aby w ogóle mogła się ukazać. Wydawcy uznali, że okres, w którym miasto było stolicą zaboru austriackiego, nie wydał tak ważnych pomników architektury i sztuk plastycznych jak okresy poprzednie, dlatego fragment pracy dotyczący wieku XIX pozostał w rękopisie i nadal spoczywa w Archiwum Instytutu Polskiego w Londynie. Praca ta – znana niewielu specjalistom – zapoczątkowała szersze badania nad XIX-wieczną architekturą lwowską.

Przegląd ważniejszych opracowań dotyczących architektury i jej wystroju należy rozpocząć od prac syntetycznych. Różne aspekty architektury lwowskiej przedstawiono w pracy wydanej pod redakcją naukową Jacka Purchli²⁰. Scharakteryzowano w niej architekturę lwowską w XIX w. i jej przemiany, określono wpływ wiedeńskich wzorców na jej rozwój i wskazano

¹⁹ T. Mańkowski, *Dawny Lwów – jego sztuka i kultura artystyczna*, Londyn 1974.

²⁰ *Die Architektur Lembergs im 19. Jahrhundert; Architektura Lwowa XIX wieku.*

nowe tendencje oraz przeanalizowano nowatorstwo budowl powstających na przełomie wieku XIX i XX. Ta publikacja i zawarte w niej unikalne fotografie stanowią podstawę do dalszych badań w tej dziedzinie. Jacek Purchla jest też autorem kilku studiów na temat kultury i architektury krakowskiej, w których zwrócił uwagę na lwowską architekturę i warunki jej rozwoju²¹.

Ważną syntezą dziejów sztuki lwowskiej jest praca Jana K. Ostrowskiego, w której zajął się on m.in. okresem XIX i XX w. i powstałymi wówczas ważniejszymi budowlami²². Opracowanie to w sposób nowoczesny i przystępny prezentuje dorobek sztuki lwowskiej. Szerokiego omówienia doczekały się architektura i wyposażenie lwowskich kościołów XIX i XX w. – inwentaryzację świątyń przeprowadzono pod kierunkiem prof. Marcina Fabijańskiego, a wydano pod redakcją prof. Jana Ostrowskiego²³. Bardzo istotne są syntetyczne prace ukraińskich badaczy Igora Żuka²⁴ i Jurija Biriulowa²⁵, w których zawarto wiele źródłowych informacji o architekturze lwowskiej. Rozważania te były wielokrotnie ogłaszane na Ukrainie w formie publicznych referatów i publikacji²⁶.

Wiele różnych zagadnień dotyczących architektury omówiono w wydawnictwie seryjnym *Galicja i jej dziedzictwo*²⁷. Wydawane w Rzeszowie kolejne

²¹ J. Purchla, *Jak powstał nowoczesny Kraków. Studia nad rozwojem budowlanym miasta w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 1979; tegoż, *Matecznik Polski. Pozaekonomiczne czynniki rozwoju Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 1992.

²² J.K. Ostrowski, *Lwów – dzieje i sztuka*, wyd. 2, Kraków 2000.

²³ *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 12: *Kościoły i klasztory Lwowa z wieków XIX i XX*, oprac. A. Betlej, Kraków 2004.

²⁴ I. Żuk, *Architekci secesyjnego Lwowa*, [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku*, red. T. Grygiel, Wrocław 1991, s. 181–187; tegoż, *The architecture of Lviv*, [w:] *Shaping the Great City. Modern Architecture in Central Europe 1890–1937*, ed. by Eve Blau and Monika Plazer, Münnich–London–New York 1999, s. 145–148.

²⁵ J. Biriulow, *Secesja we Lwowie*, „Przegląd Wschodni” 1992/1993, t. 2, z. 2, s. 327–357; Jurij Biriulow, *Secesja we Lwowie* [Warszawa 1996], rec. M. Miśkowiec, „Rocznik Lwowski” 2000–2001, s. 321–324; J. Biriulow, *Secesja lwowska*, [w:] *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej. Centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24 października 1994*, red. Piotr Krakowski, Jacek Purchla, Kraków 1997 s. 77–85; tegoż, *Wiatr przemian. Nowe tendencje w architekturze Lwowa 1890–1914*, [w:] *Architektura Lwowa XIX wieku*, s. 54–75.

²⁶ J. Lewicki, *Polskie i ukraińskie badania nad historią architektury i sztuki. Metodologia i perspektywy badawcze – próba porównania*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 1, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 377–403.

²⁷ Wydawana w Rzeszowie od 1994 r. przez miejscową Akademię Pedagogiczną (wcześniej Wyższa Szkoła Pedagogiczna). Dotychczas ukazały się 24 tomy.

Il. 11. Typowe secesyjne kamienice Lwowskiej Szkoły Architektonicznej, ul. Iwana Franki 59. A. Widok ogólny, B. Górna część elewacji.

Il. 12. Typowa secesyjna kamienica Lwowskiej Szkoły Architektonicznej, kamienica rog ul. Zamarstynowska 11 (ukr. Замарстинівська 11 і вул Долинська 8).

tomy prezentują szeroko różne zagadnienia dziejów Lwowa i są zarówno zbiorami studiów, jak i opracowaniami monograficznymi. W kilku woluminach zwrócono uwagę na rozwój miasta i jego przemiany oraz powstające tam budowle²⁸. Podano tam wiele źródłowych informacji na temat rozbudowy miasta i zaprezentowano aktualny stan wiedzy historycznej na ten temat.

Liczne prace o architekturze Lwowa zaprezentowano w kolejnym wydawnictwie seryjnym *Lwów – miasto, społeczeństwo i kultura*. Zamieszczono w nim materiały z trzech sesji poświęconych rozwojowi miasta, społeczeństwu i kulturze Lwowa²⁹. W poszczególnych tomach wydawnictwa ukazało się wiele bardzo istotnych artykułów o architekturze końca XIX i początku XX w.³⁰ Wybrane prace dotyczą mecenatu miejskiego w tym okresie i oma-

²⁸ Są to m.in. tomy: t. 1: *Historia i polityka*, red. W. Bonusiak, J. Buszko, Rzeszów 1994; t. 2: *Społeczeństwo i gospodarka*, red. J. Chłopecki i H. Madurowicz-Urbańska, Rzeszów 1995.

²⁹ *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, t. 1, Kraków 1996; t. 2, Kraków 1998.

³⁰ H. Kramarz, *Mecenat artystyczno-kulturalny samorządu miejskiego we Lwowie u schyłku czasów autonomicznych*, [w:] *Lwów. Miasto...*, t. 1, s. 90–98; J.S. Wroński, *Nurty i tendencje w architekturze Lwowa na początku XX wieku (1900–1914)*, [w:] *Lwów. Miasto...*, t. 1, s. 119–130; P. Starzyński, *Budowa gmachu Sejmu Krajowego we Lwowie w latach 1887–1881*, [w:] *Lwów. Miasto...*, t. 2, s. 133–136; K. Кондратюк, *Видатні львівські архітектори кінця XIX – початку XX ст.*, [w:] *Lwów. Miasto...*, t. 2, s. 463–471.

Il. 13. Typowe eklektyczne kamienice Lwowskiej Szkoły Architektonicznej z secesyjnymi elementami, ul. Iwana Franki 130 (ukr. Івана Франка). A. widok ogólny; B. Fragment górnej części elewacji.

wiają nurty i tendencje w rozwoju architektury Lwowa przełomu wieków; krótko zaprezentowano sylwetki ważniejszych twórców tego czasu.

Ekspansji architektury lwowskiej na zachodnie tereny Galicji poświęcona jest praca Andrzeja Laskowskiego³¹. Syntetyczne, wybrane informacje dotyczące lwowskiej architektury secesyjnej, oparte na wcześniejszej literaturze, zaprezentowali Maciej i Bartłomiej Gutowski³². Stan badań nad wpływami wiedeńskimi m.in. w architekturze galicyjskiej przedstawił Jacek Purchla³³. Cenne są także opracowania porównujące architekturę Krakowa i Lwowa³⁴.

³¹ A. Laskowski, *Ekspansja lwowskiego środowiska architektonicznego na zachód w okresie autonomii galicyjskiej*, „Przegląd Wschodni” 2001, t. 7, z. 4, s. 1257–1284.

³² M. Gutowski, B. Gutowski, *Architektura secesyjna w Galicji*, Warszawa 2001, s. 31, 39–47.

³³ J. Purchla, *Stan badań nad wpływami wiedeńskimi w architekturze polskiej na przełomie XIX i XX wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1987, nr 3–4, s. 259–269.

³⁴ Tegoż, *Architektura Krakowa i Lwowa w XIX wieku*, [w:] *Architektura Galicji XIX–XX wieku. Wybrane materiały Międzynarodowego Sympozjum 24–27 maja 1994 roku, poświęconego 150-leciu założenia Państwowego Uniwersytetu „Politechnika Lwowska”*, pod red. Bohdana Czerkesa, Martina Kubelika i Elisabeth Hofer, Lwów 1996, s. 162–173; tegoż, *Wpływy wiedeńskie na architekturę Lwowa 1772–1918*, [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 2, red. J.K. Os-

П. 14. Типова еklekтычна камініца Львоўскай Школы Архітэктурна-лічнай з сесэсійнымі элементамі, ул. Івана Франка 124 (укр. Івана Франка). А. Відок агульны; В. Фрагмент елевасцы.

Il. 15. Typowa kamienica Lwowskiej Szkoły Architektonicznej z okresu wczesnego modernizmu – kamienica Sulima i Sabiny Schönfeldów, ul. Głowińskiego 2 (ob. Czernihowska, ukr. Чернігівська), 1912, proj. Ferdinand Kassler. Widok ogólny.

Il. 16. Typowa kamienica Lwowskiej Szkoły Architektonicznej z okresu wczesnego modernizmu – kamienica Sulima i Sabiny Schonfeldow, ul. Głowińskiego 2 (ob. Czernihowska, ukr. Чернігівська), 1912, proj. Ferdynand Kassler, fragment środkowej części elewacji.

Bardzo ważna jest praca Rafała Solewskiego zwracająca uwagę na relacje między twórcami krakowskimi i lwowskimi w XIX w. i ich wzajemne animozje³⁵. Autor w sposób przekonujący ukazał różne czynniki kształtujące architekturę we Lwowie i w Krakowie przełomu wieków, podkreślając odmienną sytuację gospodarczą obydwu miast, wpływającą na rozwój architektury. Bardzo cenny jest też tekst Andrzeja Szczerskiego o ruchu odnowy rzemiosł we Lwowie około roku 1900³⁶.

Duże znaczenie dla analizy architektury lwowskiej mają prace prezentujące materiały ikonograficzne. Obok mającej fundamentalne znaczenie

---

trowski, Kraków 1996, s. 263–282; tegoż, *Kraków i Lwów – galicyjskie ośrodki architektury około 1900*, [w:] *Sztuka około 1900... Centra i prowincje...*; tegoż, *Wpływy wiedeńskie na architekturę Lwowa 1772–1918*, [w:] *Architektura Lwowa XIX wieku*, s. 30–53; tegoż, *Kraków i Lwów – zmienność relacji...*, [w:] *Kraków i Lwów w cywilizacji europejskiej. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15–16 listopada 2002*, red. naukowa Jacek Purchla, Kraków 2003, s. 81–90.

³⁵ R. Solewski, *Matnia. Środowiska architektoniczne Krakowa i Lwowa na przełomie XIX i XX wieku*, „Rocznik Krakowski”, t. 64: 1998, s. 75–103.

³⁶ A. Szczerski, *Ruch odnowy rzemiosł we Lwowie około roku 1900 i jego brytyjskie inspiracje*, „Przegląd Wschodni” 1999/2000, t. 6, z. 2, s. 403–410.

publikacji O. Czerner³⁷ niezwykle ważne są dwie publikacje pocztówek lwowskich – wydawnictwo albumowe³⁸ i katalog³⁹ oraz opracowania dawnej lwowskiej fotografii prezentujące materiały ikonograficzne⁴⁰. Przegląd pozycji poświęconych architekturze lwowskiej należy zamknąć opracowaniami dotyczącymi późniejszego okresu – lat 1918–1939, w których dokonano podsumowania wcześniejszego etapu dziejów lwowskiej architektury. Wśród nich wyróżniają się prace Edmunda Małachowicza, Andrzeja Frydeckiego, Tarasa Łypki i Romany Cielątkowskiej⁴¹. Należy też podkreślić, że wielu lwowskich architektów działających w okresie międzywojennym rozpoczynało swoją karierę na początku XX w. i już wtedy powstawały ich wybitne dzieła.

Poznanie lwowskiej architektury umożliwiają monografie architektów działających w tym mieście. Bardzo ważną inicjatywą było zorganizowanie w 1993 r., staraniem wrocławskiego Muzeum Architektury, wystawy prezentującej wybrane projekty polskich absolwentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej, której towarzyszył katalog⁴². Znaczenie źródłowe mają dwie monografie Politechniki Lwowskiej, które ukazały się we Wrocławiu⁴³. Zawierają one wiele informacji o nauczaniu architektury i o wybranych architektach pracujących na tej uczelni. Uzupełnieniem tych prac są artykuły prezentujące niektóre aspekty nauczania na Politechnice Lwowskiej⁴⁴. Można także znaleźć liczne informacje o programie nauczania w Szkole Przemysłowej⁴⁵.

³⁷ O. Czerner, *Lwów na dawnej rycinie i planie*, Lwów 1997.

³⁸ *Nasz ukochany Lwów na dawnej karcie pocztowej 1896–1939*, [b.m.] 2000.

³⁹ I. Kotłobułatowa, *Lwów na dawnej pocztówce*, Kraków 2002.

⁴⁰ *Dawna fotografia lwowska 1839–1939*, red. A. Żakowicz, Lwów 2004.

⁴¹ E. Małachowicz, *Obóz i obszar warowny Lwów*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” t. 22: 1988, s. 243–254; A. Frydecki, *Lwowska szkoła architektury*, s. 6–11; tegoż, *Początki nowoczesnej architektury...*, s. 51–59; T. Łypka, *Architektura Lwowa okresu międzywojennego 1918–39*, „Lithuania” 1996, nr 1–2, s. 59–75; R. Cielątkowska, *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej*, Zblewo 1998.

⁴² Wystawę prezentowano w Muzeum Narodowym we Lwowie w maju i czerwcu 1994 r. i w Muzeum Architektury we Wrocławiu w kwietniu i maju 1995 r. Komisarze wystawy: Ewa Jasieńko, Iwona Juskiewicz. *Praojcowie i ojcowie...*

⁴³ Z. Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej...*; *Politechnika Lwowska 1844–1945*.

⁴⁴ P. Krakowski, *Studia architektoniczne na Politechnice Lwowskiej*, [w:] *Architektura Galicji...*, s. 82–86.

⁴⁵ J. Wasylkowski, *Lwowskie Miscellanea* [maszynopis pracy Zygmunta Harlanda], „Rocznik Lwowski” 2000–2001, s. 148–151.

Il. 17. Eklektyczna kamienica z biura Michała Ulama – jednego z większych biur architektonicznych działających przed 1914 rokiem – ul. Iwana Franki 55 (ukr. Івана Франка).

Il. 18. Pierwsza wielka inwestycja Lwowskiej Szkoły Architektonicznej po I wojnie światowej – domy mieszkalne Zakładu Pensyjnego Funkcjonariuszów, ul. „Na Bajkach” (ob. Kijowska, ukr. Київська) 24/28a, projekt Władysław Minkiewicz 1926, realizacja do 1927 roku. A. Widok ogólny; B. Środkowa część elewacji.

Il. 19. Przykładowe kolonie Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – domy oficerskie w stylu dworowym łączonym z elementami wczesnego modernizmu. A. „Kolonja Oficerska” okręgu VI, ul. Oficerska 22–24 (ob. W. Samilejka, ukr. Володимира Самійленка), 1923, proj. Władysław Lembergen i Witold Jakimowski. B. Kolonia przy ul. Kaspra Voczkowskiego 25–27 (ob. Odeska, ukr. Одеська), 1924–1924. proj. Władysław Lembergen i Witold Jakimowski.

Dorobek bardzo ważnej dla architektury lwowskiej rodziny Zachariewiczów (architekci Julian i Alfred) zaprezentował Igor Żuk przy współpracy Jacka Milera. W katalogu będącym pokłosiem wystawy prezentowanej w Warszawskim Oddziale Stowarzyszenia Architektów Rzeczypospolitej Polskiej zaprezentowano krótką charakterystykę twórczości tych architektów i wykaz ich dzieł⁴⁶. Twórczość Zachariewiczów była też przedmiotem studiów ukraińskich badaczy⁴⁷.

Jedynym architektem lwowskim, który doczekał się odrębnej polskiej monografii, jest Piotr Tarnawiecki⁴⁸. Także twórczość Jana vel Ivana Lewińskiego była kilkakrotnie opracowywana przez badaczy ukraińskich⁴⁹. Krótko omówiono działalność pochodzących z Poznania Juliusza Hochbergera i Zygmunta Gorgolewskiego⁵⁰, autorów wielu monumentalnych budowli we Lwowie (m.in. gmachu Sejmu Krajowego i Teatru Wielkiego). Opracowano także działalność prof. Leonarda Marconiego, zwracając uwagę na jego lwowskie dzieła⁵¹. Dzieła projektowane przez Teodora Talowskiego omówili Zbigniew Beiersdorf i Wojciech Bałus⁵². Lwowski okres działalności Witolda

⁴⁶ Wystawa odbyła się w styczniu 1996 r. w Warszawskim Oddziale Stowarzyszenia Architektów Polskich przy ul. Foksal. Zob. I. Żuk, *Julian Zachariewicz 1837–1898. Alfred Zachariewicz 1871–1937. Wystawa twórczości. Katalog. Styczeń 1996*, red. oraz oprac. katalogu i wystawy J. Miler.

⁴⁷ Tegoż, *Twórczość Alfreda Zachariewicza a historia architektury Lwowa*, [w:] *Sztuka i historia. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, listopad 1988*, Warszawa 1992, s. 343–356; B.S. Czerkies, I.O. Danczak, *Architekt Julian Zachariewicz w ukraińskiej i polskiej kulturze*, [w:] *Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1993, s. 72–85; Ю. Бірюльов, *Захаревичі – творці столичного Львова*, Львів 2010.

⁴⁸ J. Biriulow, T. Dubicki, M. Tarnawiecka, A. Żakowicz, *Piotr Tarnawiecki – architekt lwowski*, Lwów 2002.

⁴⁹ O. Нора, *Проект пам'ятника Івану Левинському*, Львів 1997. Tam wcześniejsza literatura.

⁵⁰ K. Sobkowicz, *Architekci wielkopolscy. Biogramy, dzieła, stowarzyszenia. Część pierwsza: lata 1886–1939*, Poznań 1988, s. 8–9, 73, 120, 123–124; J. Modrzejewski, *Wielkopole we Lwowie. Juliusz Hochberger*, „Przegląd Wielkopolski” 1989, nr 2, s. 32–36; *Zygmunt Gorgolewski*, „Przegląd Wielkopolski” 1989, nr 3, s. 35–40; J. Szuliński, *Teatr Miejski we Lwowie*, Warszawa 2002, s. 11–27. T. Grygiel, *Nieznane dzieło Zygmunta Gorgolewskiego w Opolu*, „Opole” 1985, nr 2, s. 6–7, 18.

⁵¹ T.S. Jaroszewski, A. Rotterdam, *Leonard Marconi*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 14, Wrocław 1974; por. też. tychże, *Katalog rysunków architektonicznych Henryka i Leandra Marconich w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa 1977 (*Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, Seria A, t. 11).

⁵² Z. Beiersdorf, *Architekt Teodor M. Talowski. Charakterystyka twórczości*, [w:] *Sztuka 2 poł. XIX. Materiały Sesji SHS*, Warszawa 1973, s. 199–214; W. Bałus, *Pałace, dwory i wille Teodora*

Il. 20. Jeden z pierwszych zespołów zabudowy spółdzielczej Lwowskiej Szkoły Architektonicznej z lat 20 – budynki Związku Mieszkaniowego i Budowlanego „Własna Strzecha”, ul. Nad Jarem 1–7, 9, 12, (ob. Energetyczna, ukr. Енергетична) na Persenkówce, proj. Władysław Klimczak, realizacja 1928–1931. A. Widok ogólny budynku nr 7; B.–C. Fragment elewacji i klatka schodowa budynku nr 1.

Minkiewiczza przeanalizowała Romana Cielątkowska⁵³. Na lwowskie dzieła słynnej spółki architektów – Ferdinanda Fellnera (1847–1916) i Hermanna Hellmera (1849–1919) – jeszcze w połowie lat osiemdziesiątych zwrócił uwagę warszawski badacz Tadeusz S. Jaroszewski⁵⁴.

W 2004 r. we Wrocławiu zorganizowano wystawę prezentującą współpracę architekta Jana Sasa Zubrzyckiego z rzeźbiarzem Andrzejem Lenikiem, której towarzyszył katalog wymieniający ich dzieła⁵⁵. Twórczość rzeźbiarza Zygmunta Kurczyńskiego omówił Jurij Biriulow⁵⁶. Wiele informacji biograficznych o architektach lwowskich zawierają prace Stanisława Nicieja⁵⁷.

O architekturze Lwowa i o działających tam architektach wspominał w wielu pracach Jacek Purchla, np. na marginesie monografii Jana Zawiejskiego⁵⁸, w której omówił lwowskie prace tego architekta. Badacz ten zaprezentował też sylwetki architektów krakowskich studiujących na Politechnice Wiedeńskiej, co stanowiło okazję do zwrócenia uwagi na architekturę Lwowa⁵⁹. J. Purchla

---

Talowskiego, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” t. 21: 1987, s. 223–229; tegoż, *Historyzm, analogiczność, malowniczość. Rozważania o centralnych kategoriach twórczości Teodora Talowskiego (1857–1910)*, „Folia Historiae Artium” t. 24: 1988, s. 117–138; tegoż, *Architektura sakralna Teodora Talowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki” 1992, z. 20, s. 53–79; K. Stefański, *Główne nurty w architekturze sakralnej Galicji przełomu XIX i XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej. Budownictwo” 1996, z. 47, s. 79–103; J. Opaska, *Architektura sakralna Teodora Mariana Talowskiego*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2001, t. 46, z. 3, s. 252–267.

⁵³ R. Cielątkowska, *Architekt Witold Minkiewicz (1880–1961)*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. 32, z. 2, s. 107–130; tejsze, *Architekt Witold Minkiewicz (1880–1961)*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1990, t. 35, z. 3–4, s. 235–242; tejsze, *Architektura i urbanistyka Lwowa...*, s. 309–319.

⁵⁴ T.S. Jaroszewski, *Wiedeńskie atelier Fellner & Helmer i Polska*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 16: 1986, s. 311–329.

⁵⁵ *Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik. Z prac architekta i rzeźbiarza*, oprac. Z. Gunaris, wstęp K. Stefański, Wrocław 2004.

⁵⁶ J. Biriulow, *Zygmunt Kurczyński i jego dzieła rzeźbiarskie we Lwowie*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1991, nr 1–2, s. 69–87.

⁵⁷ Wybrane prace (opracowania zwarte): S.S. Nicieja, *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, wyd. 1, Wrocław 1988; wyd. 2 poprawione, Wrocław 1989; tegoż, *Cmentarz obrońców Lwowa*, Wrocław 1990; tegoż, *Panteon Orląt Lwowskich 1918–1992. Powstanie, unicestwienie, odbudowa*, Warszawa 1992; tegoż, *Łyczaków – dzielnica za Styksem*, Wrocław 1998 – w pracach tych wykazy artykułów w czasopismach (m.in. biogramy architektów i rzeźbiarzy). Por. też: tegoż, *Lwów – fenomen miasta wielu kultur i narodów*, „Przegląd Wschodni” 1994, t. 3, z. 1, s. 117–132.

⁵⁸ J. Purchla, *Jan Zawiejski. Architekt przełomu XIX i XX wieku*, Warszawa 1986.

⁵⁹ Tegoż, *Architekci krakowscy na Politechnice Wiedeńskiej w XIX wieku*, [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku...*, s. 9–21.

Il. 21. Jeden z pierwszych budynków przemysłowych Lwowskiej Szkoły Architektonicznej wzniesiony w zwartej zabudowie – gmach Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej, ul. Sykstuska 26 (ob. P. Doroszenki, ukr. Петра Дорошенка), 1925–1927, proj. Eugeniusz Czerwiński, nadbudowa 3 piętra proj. Bolesław Neyman 1935, widok ogólny.

dokonał też podsumowania dziejów architektury lwowskiej z XIX w. i przeprowadził ocenę jej dorobku⁶⁰. Inny autor, ze środowiska lubelskiego, Lechosław Lameński, wspominał o lwowskich pracach krakowskiego architekta Tadeusza Stryjeńskiego⁶¹. Wiele biogramów lwowskich architektów znalazło się w kolejnych tomach *Polskiego Słownika Biograficznego*⁶², a także w słownikach międzynarodowych: Thieme Backera *Vollmer – Kunstlerlexikon. Allgemeines*

⁶⁰ Tegoż, *Lwów i jego architektura w XIX wieku*, [w:] *Architektura Lwowa XIX wieku*, s. 6–15.

⁶¹ L. Lameński, *Z dziejów środowiska architektonicznego Krakowa w latach 1879–1932. Tadeusz Stryjeński i jego współpracownicy*, [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku...*, s. 23–37; tegoż, *Tadeusz Stryjeński (1849–1943) – architekt konserwator i przemysłowiec krakowski. Biografia*, „Prace Humanistyczne” 1991, nr 30, s. 59–101 (tam dokładniejsza bibliografia).

⁶² Wcześniej niektóre biogramy architektów opublikował S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954. Późniejsze wybrane biogramy: K. Lewicki, *Michał Kowalczyk*, [w:] PSB, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 512; I. Trybowski, *Edgar Kováts*, [w:] PSB, t. 14, s. 508–509; S.M. Brzozowski, *Marian Osiniński*, [w:] PSB, t. 24, Wrocław 1979, s. 346–347; tegoż, *Tadeusz Obmiński*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 431–432.

Il. 22. Przykład architektury Lwowskiej Szkoły Architektonicznej z przełomu lat 20 i 30 – zespół budynków spółdzielczych przy ulicy Św. Jacka (ob. O. Archipiejka, ukr. Олександра Архипенка) wzniesiony przez Towarzystwo Kredytowe i Budowlane Urzędników i Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych we Lwowie, 1929–1931, proj. Tadeusz Wróbel. A. Widok ogólny budynku nr 32; B. Fragment elewacji.

Il. 23. Jeden z wyróżniających się budynków Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – Dom Emigranta, róg ulic 29 listopada 12 (ob. E. Kopowalca, ukr. Євгена Коновальця 12) i Wiśniowieckich 4 (ob. Rusowych, ukr. Русових), 1929–1930. proj. Henryk Zaremba.

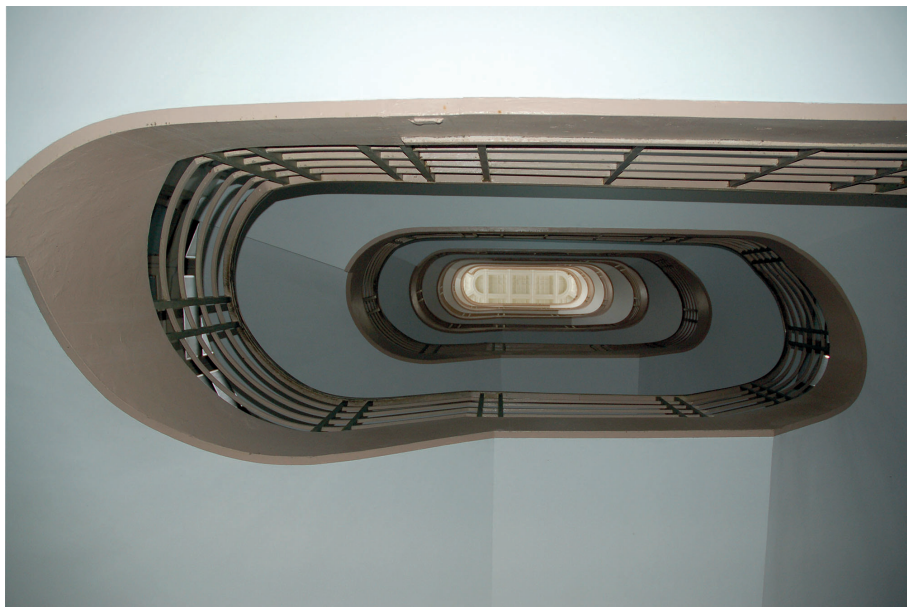

Il. 24. Przykład taniego budownictwa miejskiego Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – zespół budynków przy ul. Arciszewskiego 8 (ob. O. Grekova, ukr. Генерала Грекова), 1928–31, proj. Zbigniew Rzepecki.

Il. 25. Pierwszy wielki nowoczesny budynek Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – kamienica Sprechera, ul. Akademicka 7 (ob. Pr. Szewczenki, ukr. проспект Тараса Шевченка), 1928, proj. Ferdinand Kessler, realizacja do 1931 roku. A. Widok ogólny; B. Klatka schodowa.

Il. 26. Pierwszy wielki nowoczesny budynek Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – kamienica Sprechera, ul. Akademicka 7 (ob. Pr. Szewczenki, ukr. проспект Тараса Шевченка), 1928, proj. Ferdinand Kessler, realizacja do 1931 roku, klatka schodowa (A.-B.).

Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart i *Saur Allgemeines Künstler Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*.

ARCHITEKTURA 20-LECIA MIĘDZYWOJENNEGO

Architekturę okresu międzywojennego tworzoną przez lwowskich architektów po raz pierwszy omówił pochodzący ze Lwowa architekt Andrzej Frydecki, najpierw w formie opublikowanych wspomnień⁶³, a później jako próbę podsumowania rozwoju architektury w tym czasie⁶⁴.

Wśród historyków sztuki pionierem badań była Zofia Gunaris z Wrocławia – w Muzeum Architektury we Wrocławiu zebrała ona bogatą dokumentację prac lwowskich architektów, którzy osiedli we Wrocławiu i na Śląsku. Była też autorką wystawy prezentującej dorobek lwowskich architektów polskich działających w okresie międzywojennym, którą dokumentuje wydany katalog⁶⁵. Wystawa była prezentowana we Wrocławiu i we Lwowie. Zofia Gunaris przygotowała biogramy architektów lwowskich okresu międzywojennego, a od lat czterdziestych XX w. prowadziła szerokie studia terenowe na ten temat we Lwowie⁶⁶.

Pierwszym badaczem ukraińskim zajmującym się architekturą międzywojenną był mieszkający we Lwowie Taras Łypka⁶⁷. Mimo syntetycznego ujęcia i wielu uproszczeń opublikowane w języku polskim i ukraińskim teksty były pierwszymi opracowaniami na temat architektury okresu międzywojennego. Podawane w nich informacje pochodziły z przekazów żyjących jeszcze architektów działających w międzywojennym czasie.

⁶³ Andrzej Frydecki, *Lwowska szkoła architektury*, [w:] *Materiały Pierwszego Zjazdu wychowanków WAPL w Tucznie 1–3 X 1983*, z. 1, Katowice 1984, s. 6–11.

⁶⁴ Andrzej Frydecki, *Początki nowoczesnej architektury w środowisku polskich architektów we Lwowie w latach 1918–39* [w:] *Architektura i urbanistyka w Polsce w latach 1918–78*, „Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki”, t. 17, Warszawa 1989, s. 51–59.

⁶⁵ *Praojcowie i ojcowie. Dorobek polskich absolwentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej*, Muzeum Architektury, Wrocław 1995, red. katalogu Iwona Juszkiewicz i Olgierd Czerner, autor koncepcji Zofia Gunaris. Wystawę prezentowano w Muzeum Narodowym we Lwowie w maju i czerwcu 1994 i w Muzeum Architektury we Wrocławiu w kwietniu i maju 1995 roku. Komisarze wystawy: Ewa Jasieńko, Iwona Juszkiewicz.

⁶⁶ Maszynopis i niewydane materiały słownika biograficznego w zbiorach autorki.

⁶⁷ T. Łypka, *Funkcjonalistyczny nurt w architekturze Lwowa dwudziestolecia międzywojennego (1918–1939)*, [w:] *Prace polskich architektów na tle kierunków twórczych w architekturze i urbanistyce w latach 1945–1995*, t. 4, Kraków 1995, s. 233–241; tegoż, *Architektura Lwowa...*, s. 59–75; Por. T. Липка, *Архітектор Євген Червінський і еволюція творчих напрямків в архітектурі Львова 20-х років XX століття*, „Галицька брама” 1996, nr 11, s. 8–9.

Il. 27. Zespół budynków mieszkalnych Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – domy pracowników Uniwersytetu Jana Kazimierza, ul. Supińskiego (ob. M. Kociubińskiego, ukr. Михайло Коцюбинського) 11/13, projekt biuro Mariana Nikodemowicza i Mieczysława Stadlera 1925, realizacja do 1927 roku, widok ogólny.

Duże znaczenie dokumentacyjne miała książka Romany Cielątkowskiej prezentująca liczne rysunki i zdjęcia lwowskich budynków z okresu międzywojennego, wydana u schyłku lat dziewięćdziesiątych XX w.⁶⁸ Temat ten był kontynuowany przez wspomnianą autorkę w opracowaniu detalu architektonicznego⁶⁹, w którym powtórzono fragmenty poprzedniej pracy. Niestety, prace te nie zainicjowały nowych badań na temat architektury lwowskiej okresu międzywojennego. Doczekały się one wnikliwych i krytycznych recenzji Pawła Grankina, opublikowanych w języku polskim i ukraińskim w dwóch ważnych czasopismach specjalistycznych⁷⁰. Recenzje Grankina stanowiły inspirację do kolejnych publikacji i zostały wykorzystane w pracach Julii Bohda-

⁶⁸ R. Cielątkowska, *Architektura i urbanistyka Lwowa...*

⁶⁹ R. Cielątkowska, L. Onyszczenko-Szwec, *Detal architektury mieszkaniowej Lwowa XIX i XX wieku*, Gdańsk 2006, wyd. 2: Gdańsk 2008.

⁷⁰ P. Grankin, *Lwów w krzywym zwierciadle. Errata do książki: Romana Cielątkowska, Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej, Zblewo 1998*, „Modus. Prace z Historii Sztuki. Rocznik Instytutu Historii Sztuki UJ”, t. 10–11: 2011, s. 198–217; П. Гранкін, *Львів у кривому Дзеркалі. Критичний огляд монографії: Cielątkowska R. Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej – Zblewo agencja „FRT-STYL” Lech Zdrojewski, 1998*. – 388

Pl. 28. Typowa funkcjonalistyczna kamienica Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – ul. Domagaliczów 6, (ob. Pawłowa, ukr. Академіка Павлова). A. Widok ogólny; B. Strefa wejścia i skrzynka pocztowa.

Il. 29. Typowa funkcjonalistyczna kamienica Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – ul. Domagaliczow 6, (ob. Pawłowa, ukr. Академіка Павлова). A. Klatka schodowa, widok ogólny; B. Fragment lastryka klatki schodowej.

nowej. Problematykę architektury okresu międzywojennego Paweł Grankin poruszał również w kilku swoich artykułach⁷¹, a także na łamach lwowskiego czasopisma „Halicka Brama”, będącego w II połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. i po roku 2000 ważnym lwowskim periodykiem historycznym.

Badania nad architekturą lwowską prowadziła też Julia Bohdanowa. Początkowo jej poszukiwania – inspirowane badaniami Pawła Grankina i powstające pod ich wpływem – dotyczyły całej architektury nurtu modernistycznego⁷². Najszersza prezentacja tego zagadnienia ukazała się w formie

s. 16 s. *niepublikowanych*. III, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»” 2007, nr 17, s. 194–207.

⁷¹ Tegoż, *Алебастр в інтер'єрах львівських кам'яниць міжвоєнного двадцятиліття (1920–1933 рр.)*, „Будуємо інакше” 2000, nr 4, s. 36–37; tegoż, *Світло в архітектурі Львова (1900–1939 роки)*, „Електроінформ” 2003, nr 2, s. 50–51; tegoż, *Статті (1996–2007)*, Львів 2010; tegoż, *Графіка, упор. та худ. оформлення* Д. Фесенко, Львів 2008.

⁷² Ю. Богданова, *Хронологія спорудження та стилістичний розвиток сакральних споруд Львова у період між двома світовими війнами*, „Вісник Інституту релігієзнавства Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України”: *Історія релігій в Україні» (праці XIII-ї міжнародної конференції)* 2003, s. 509–517; teje, *Нереалізовані проекти критих ринків у Львові (1920–1930 рр.)*, „Галицька брама” 2003, nr 1–3, s. 19–20; teje, „Великий Львів” – *фантазія реальності чи здійснена химера?*, „Вісник Національного університету «Львівська

rozdziału omawiającego architekturę dwudziestolecia międzywojennego w ramach ukraińskiej syntezy historii architektury Lwowa⁷³. Jest to najobszerniejsza i najbardziej wyczerpujące opracowanie tej autorki na temat architektury Lwowa, pisane jeszcze za życia Pawła Grankina.

Szereg uwag na temat dziejów Lwowa w okresie międzywojennym zawarto w w poświęconej historii miasta literaturze tworzonej przez badaczy ukraińskich⁷⁴. Wśród innych ukraińskich prac dotyczących okresu międzywojennego należy wymienić te omawiające lwowskie art deco⁷⁵, do którego zaliczono budowle zupełnie innych nurtów stylowych. Ukazały się także opracowania poświęcone różnym architektom, budynkom i ich detalom⁷⁶. Omawiano też działalność Ignacego Drexlera i rozwój terytorialny miasta⁷⁷. Kilka budynków międzywojennych opublikowano w syntetycznym katalogu architektury Lwowa⁷⁸. Krótkie biogramy architektów i innych twórców z okresu międzywojennego zamieszczano także w ukraińskiej *Encyklopedii*

політехніка» 2004, nr 505, s. 167–170; teje, *Стили та стилістичні спрямування в європейській та львівській архітектурі початку ХХ століття*, „Вісник Національного університету «Львівська політехніка» 2006, nr 568: *Архітектура*, s. 102–110; teje, *Нова архітектура Нового Світу*, [w:] „Галицька брама” 2008, nr 3–4, s. 16–22.

⁷³ Teje, *Архітектура міжвоєнного двадцятиліття (1919–1939)*, [w:] *Архітектура Львова: Час і стилі. ХІІІ–ХХІ ст.*, ред. Ю.О.Бірюльов, Львів 2008, s. 524–577.

⁷⁴ *Історія Львова, у трьох томах*, ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій, Львів 2006–2007, т. 3: *Листопад 1918 – поч. ХХІ*, Львів 2007.

⁷⁵ *Art Déco у Львові. Концепція виставки і каталогу Анни Банцекової. Львівська галерея мистецтв, червень–жовтень 2001*, Львів 2001; A. Bancekova, *Szlakiem architektury art déco. Lwów, Stalowa Wola 2012*.

⁷⁶ S. Майка, Б. Посацький, *Львів у старому і новому образі*, Rzeszów 1999, s. 116–122; В. Черкес, Л. Грицюк, *Архітектор Євген Нагірний*, [w:] *Нагірні, Леви: Історія родини*, Львів 2000, s. 135–148; Д. Грабар, *Зустріч з львівськими брамами*, „Будуємо інакше” 2000, nr 1, s. 7–10; tegoż, *Брамні ручки у Львові*, „Будуємо інакше” 2001, nr 1, s. 16–19; В. Слободян, *Сакральні споруди Романа Грицяя*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація» 2003, t. 13, s. 79–88; В. Слободян, *Архітектор Лев Левинський*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація» 2005, t. 15, s. 12–21; І.В. Якубовський, *Особливості морфології львівського функціоналізму*, „Вісник Національного університету «Львівська політехніка» 2006, nr 568: *Архітектура*, s. 167–171; Д. Посацька, *Проекти розбудови Національного музею у Львові у 1920–1960-х роках*, „Галицька брама” 2006, nr 5–6, s. 6–10.

⁷⁷ В. Вуйцик, *Територіальний розвиток міста Львова (до 1939 року)*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація» 1997, nr 8, s. 41–48; *Креативний урбанізм, до століття містобудівної освіти у Львівській політехніці. Creative urbanism, the 100th anniversary of the urban planning education at Lviv polytechnic*, ред. Б. Черкеса, Г. Петришин, Львів 2014.

⁷⁸ A. Hofer, E. Leitner, B. Tschekes, *Lemberg – Lviv Architektur & Stadt, 100 Bedeutende Bauwerke Architecture & City, 100 Landmark Buildings*, Wien–Berlin 2012.

Il. 30. Przykłady funkcjonalistycznych kamienic Lwowskiej Szkoły Architektonicznej z połowy lat 30 XX wieku. A. Potockiego 16 (ob. Gen. Czuprynki, ukr. Генерала Чупринки); B. Wulecka 12 (ob. A. Sacharowa, ukr. Академіка Андрія Сахарова).

Il. 31. Zespół luksusowej zabudowy mieszkalnej Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – ul. Sykstuska 47–49 (ob. P. Doroszenki, ukr. Петра Дорошенка). Koncercja Salomon Keil kwiecień 1938, projekty biur: Salomon Keil, Jakub Menker, Henryk Sandig, Kazimierz Janiczek, realizacja do VIII 1939. A. Widok ogólny budynków nr 47–49; B. Fragment elewacji budynku nr 47.

Il. 32. Funkcjonalistyczny budynek mieszkalny Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – ul. Kadetcka 5 (ob. Bohaterów Majdanu, ukr. Вулиця Героїв Майдану), 1935–37. Proj. Jakuba Menkera dla Blanki Kalerowej. A. Widok ogólny; B. Fragment elewacji.

Il. 33. Jeden z ostatnich luksusowych budynków Lwowskiej Szkoły Architektonicznej wzniesionych przed II wojną światową, gmach Izby Notarialnej (zwany też Domem Notariuszy), ul. Romanowicza 6 (ob. P. Saksagańskiego, ukr. Панаса Саксаганського), proj. Zbigniew War-dzała w biurze Stanisława Różyckiego 1937–1938, realizacja do 1939 roku. A. Widok ogólny; B.–C. Fragment elewacji.

Il. 33. Jeden z ostatnich luksusowych budynków Lwowskiej Szkoły Architektonicznej wzniesionych przed II wojną światową, gmach Izby Notarialnej (zwany też Domem Notariuszy), ul. Romanowicza 6 (ob. P. Saksagańskiego, ukr. Панаса Саксаганського), proj. Zbigniew Wardzała w biurze Stanisława Rożyckiego 1937–1938, realizacja do 1939 roku, klatka schodowa.

Lwowa⁷⁹. Większość z nich opracował – na podstawie dostępnej literatury – Jurij Biriulow. Warto wspomnieć, że w biogramach architektów polskich, zamieszczonych w *Encyklopedii Lwowa*, nie podawano narodowości opisywanych osób, co znacząco odróżnia hasła te od biogramów przedstawicieli wszystkich innych nacji zawartych w tym wydawnictwie, w których starannie określono przynależność etniczną.

Rozwój miasta i jego architektury w okresie międzywojennym precyzyjnie omówiono w pracy A. Bonusiaka⁸⁰. Dzieje i rozwój Lwowa w okresie międzywojennym kilkakrotnie przedstawiano w syntezach historycznych i opracowaniach z historii sztuki⁸¹. Liczne opracowania dotyczące dwudzie-

⁷⁹ *Енциклопедія Львова*, ред. Андрія Козицького, т. 1: А–Г, Львів 2007; т. 2, Д–И, Львів 2008; т. 3, К, Львів, 2010; т. 4, Н–М, Львів 2012.

⁸⁰ A. Bonusiak, *Lwów w latach 1918–1939 – ludność, przestrzeń, samorząd*, Kraków 2000 (*Galicja i jej dziedzictwo*, t. 13), s. 66–69.

⁸¹ L. Podhorodecki, *Dzieje Lwowa*, Warszawa 1993; R.J. Czarnowski, E. Wojdecki, *Lwów. Dzieje miasta*, Kielce 2012; J.K. Ostrowski, *Lwów – dzieje i sztuka*, Kraków 1997; wyd. 2: Kraków 2000, s. 67–73.

stolecia międzywojennego wymieniła Agnieszka Biedrzycka⁸², która opublikowała także kalendarium Lwowa z lat 1918–1939⁸³.

Wiele informacji źródłowych na temat architektów działających w okresie międzywojennym zawierają polskie opracowania historii Politechniki Lwowskiej⁸⁴. Duże znaczenie źródłowe mają wydane trzy tomy prac projektowych studentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej (1925, 1927, 1933)⁸⁵. Szereg danych osobowych zawierają opracowania biograficzne lwowskich techników⁸⁶ oraz słowniki śląskich architektów⁸⁷, z których wielu wywodziło się ze Lwowa. W ostatnich latach opublikowano opracowane wspomnienia Władysława Czarneckiego, największej indywidualności związanej z lwowską szkołą architektoniczną⁸⁸, oraz monografie twórczości

⁸² A. Biedrzycka, *Bibliografia pomników kultury dawnych kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej*, Kraków 2000.

⁸³ Tejże, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012.

⁸⁴ Z. Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej...*; tegoż, *Wykaz pracowników naukowych Politechniki Lwowskiej w latach 1844–1945*, Kraków 1994 (Monografia nr 175, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki. Seria Historyczno-Techniczna, z. 2); tegoż, *Politechnika Lwowska w latach 1844–1945: rodowody katedr, wykaz nauczycieli akademickich, dziedzictwo*, Kraków 1999 (Monografia nr 245, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki. Seria Historyczno-Techniczna; z. 5); *Politechnika Lwowska 1844–1945 – biogramy wykładowców*: s. 171–204.

⁸⁵ *Zeszyt architektoniczny. Projekty studentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej wykonane w pracowni Katedry Architektury Monumentalnej w roku 1923–1924*, Lwów 1925, „Czasopismo Techniczne” 1925, nr 11, s. 189–196; [Recenzje: „Architektura i Budownictwo” 1925, nr 1, s. 48; W. Minkiewicz, *W sprawie Zeszytu architektonicznego*, „Czasopismo Techniczne” 1925, nr 24, s. 437–438; J.N., *Doniesienie: Zeszyt Architektoniczny 1927*, „Życie Techniczne” 1928, nr 2, s. 2–3; *Zeszyt architektoniczny. Projekty studentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej wykonane w pracowni Katedry Architektury II w latach 1926–1932*, Lwów 1933, „Czasopismo Techniczne” 1933, nr 24, s. 373–393; *Zeszyt architektoniczny: projekty studentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej wykonane w Zakładzie Architektury II w latach 1930–1938*, układ graf. T. Teodorowicz-Todorowski, klisze J. Brodzisz, Lwów 1938.

⁸⁶ *Album inżynierów i techników w Polsce*, Lwów 1932; Por. J. Lewicki, *Problemy biografistyki...*, s. 44–66.

⁸⁷ Z. Prętczyński, *Wspomnienia o profesorach Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej (z lat studiów 1947–1952)*, Wrocław 2005; tegoż, *Pamięci architektów wrocławskich 1945–2005*, Wrocław 2010, A. Borowik, *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym*, Katowice 2012 (*Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, nr 296).

⁸⁸ Władysław Czarnecki. *Wspomnienia architekta*, t. 1: 1895–1930, oprac. H. Grzeszczuk-Brendel, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2005; t. 2: 1931–1939, oprac. H. Grzeszczuk-Brendel, G. Kodym-Kozaczko, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2006; t. 3: 1939–1983, oprac. H. Grzeszczuk-Brendel, G. Kodym-Kozaczko, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2006.

Il. 34. Funkcjonalistyczny budynek mieszkalny Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – Lwów, ul. Władysława Łozińskiego 5 (ob. ulica Aleksandra Hercena, ukr. Олександра Герцена), 1938–1939, proj. Ferdynad Kasller.

Juliana i Alfreda Zachariewiczów⁸⁹ Romana Felińskiego⁹⁰ i Zbigniewa Kupca⁹¹. O rozwoju architektury we Lwowie wspominał Andrzej Szczerski⁹². Kilka budynków międzywojennego Lwowa omówił Michał Pszczółkowski⁹³. Szereg źródłowych fotografii budowli lwowskich i twórców z tego okresu opublikowała Iryna Kotłobułatowa⁹⁴. Wiele informacji o życiu kulturalnym

⁸⁹ Ю. Бірюльов, *Захаревичі...*

⁹⁰ J. Lewicki, *Roman Feliński...*

⁹¹ K. Butelski, *Architekt Zbigniew Kupiec 1905–1990. Ewolucja twórczości od modernizmu do regionalizmu*, Kraków 2012.

⁹² A. Szczerski, *Modernizacje. Sztuka i architektura w nowych państwach Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1939 czas przyszły dokonany*, Łódź 2010.

⁹³ M. Pszczółkowski, *Architektura użyteczności publicznej II Rzeczypospolitej 1918–1939. Forma i styl*, Łódź 2014; tegoż, *Architektura użyteczności publicznej II Rzeczypospolitej 1918–1939. Funkcja*, Łódź 2014; tegoż, *Kresy nowoczesne. Architektura na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej*, Łódź 2016, s. 106–150.

⁹⁴ I. Котлобулатова, *Львів на фотографії. Лwów na fotografii*, t. 1: 1860–2006, Львів 2006; t. 2: 1860–2011, Львів 2011; t. 3: *Львів'яни, Lwowanie*, Львів 2014.

Il. 35. Najwybitniejszy budynek mieszkalny Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – Lwów, ulica Sakramentek 36 (ob. M Tugan-Baranowskiego, ukr. Михайла Туган-Барановського), proj. Ryszard Hermelin 1937, realizacja do 1938 roku. Widok ogólny.

Il. 36. Wyróżniający się budynek mieszkalny Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – Lwów, ulica Sakramentek 36 (ob. M Tugan-Baranowskiego, ukr. Михайла Туган-Барановського), proj. Ryszard Hermelin 1937, realizacja do 1938 roku. A. Widok ogólny; B. Fragment elewacji.

Il. 37. Najwybitniejszy budynek narożny naśladowujący willę Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – dom Eugenii Lewickiej, ul. Raclawicka 2 (ob. U. Samciuka, ukr. Уласа Самчука і об. Івана Франка), proj. Ryszard Hermelin 1937, realizacja do 1938 roku. A.–B. Widoki elewacji.

Il. 38. Najwybitniejszy budynek narożny naśladowujący willę Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – dom Eugenii Lewickiej, ul. Raławicka 2 (ob. U. Samciuka, ukr. Уласа Самчука і об. Івана Франка 148, ukr. Івана Франка). proj. Ryszard Hermelin 1937, realizacja do 1938 roku. A. Klatka schodowa; B. Fragment terakotowej podłogi klatki schodowej.

Il. 39. Typowe elementy budynków Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – zaokrąglone ryzality elewacji, okładziny z marmurów z Żurawna, kolorowe lastryka we wnętrzach – kamienica przy ulicy Dąbrowskiego 7 (ob. Rutkowicza, ukr. Івана Рутковича). A. Widok ogólny; B. Fragment elewacji; C. Klatka schodowa.

Il. 40. Typowe elementy budynków Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – kolorowe lastryka we wnętrzach – kamienica przy ulicy Dąbrowskiego 7 (ob. Rutkowicza, ukr. Івана Рутковича), fragment wielobarwnego lastryka klatki schodowej.

i artystycznym Lwowa zawierają też wspomnienia M. Tyrowicza, W. Szolginii i innych⁹⁵.

Dla architektury okresu międzywojennego duże znaczenie ma rzeźba stanowiąca niezmiernie ważny element wystroju wielu budowli. O rzeźbie lwowskiej kilkakrotnie pisał Jurij Birulow⁹⁶. Istotna jest też monografia Janiny Reichert-Toth⁹⁷.

Także inne obszary były przedmiotem badań i analiz. Wiele odniesień do Lwowskiej Szkoły Architektonicznej znajduje się w coraz liczniejszych opracowaniach dotyczących polskiej architektury okresu międzywojennego⁹⁸.

⁹⁵ M. Tyrowicz, *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*, przedm. J. Maślanka, Wrocław 1991; W. Szolginia, *Tamten Lwów*, t. 1: *Oblicze miasta*; t. 2: *Ulice i place*; t. 3: *Świątynie, gmachy pomniki*; t. 4: *My, Lwowianie*; t. 5: *Życie miasta*; t. 6: *Rozmaitości*; t. 7: *Z niebios nad Lwowem*; t. 8: *Arcylwowanie*, Wrocław 1992–1997; wyd. 2, Kraków 2010–2014; Hugo Steinhaus, *Wspomnienia i zapiski*, oprac. A. Zgorzelska, przedm. K. Dziewanowski, Londyn 1994; Kazimierz Żygulski, *Jestem z lwowskiego etapu*, Warszawa 1994.

⁹⁶ Ю. Бірюльов, *Львівська скульптура від раннього класицизму до авангардизму (середина XVIII – середина XX ст.)*, Львів 2015.

⁹⁷ K. Grodziska, *Zapomniana rzeźbiarka Janina Reichert-Toth (1895–1986) i jej twórczość*, Kraków 2009.

⁹⁸ Przykładowo: F. Burno, *Świątynie nowego państwa. Kościoły rzymskokatolickie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2012; I. Luba, *Duch modernizmu i modernizacja. Sztuka oficjalna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2012; I. Kienzler, *Dwudziestolecie międzywojenne*, Warszawa 2014.

Il. 41. Budynek użyteczności publicznej Lwowskiej Szkoły Architektonicznej z końca lat 30 XX wieku – gmach Miejskich Zakładów Elektrycznych we Lwowie, róg ul. Kadeckiej (ob. Bohaterów Majdanu, ukr. Вулиця Героїв Майдану) i Pełczyńskiej (ob. D. Witowskiego 55, ukr. Дмитра Вітовського), 1935–37, proj. Tadeusz Wróbel i Leopold Karasiński.

Szereg ważnych pozycji dotyczyło XX-wiecznego Wołynia. Omówiono jego historię, odbudowę i architekturę⁹⁹. Również międzywojenna architektura terenów północno-wschodnich wzbudzała coraz większe zainteresowanie¹⁰⁰. Pisano o północnych kresach i Pomorzu¹⁰¹. Powstało też wiele opracowań poświęconych architekturze Poznania – mogą one stanowić odniesienie do zachodnich kresów¹⁰². W ostatnich latach ukazały się pierwsze publika-

⁹⁹ W. Mędrzecki, *Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*, Wrocław 1988; tegoż, *Polacy i ich Wołyń*, „Niepodległość i Pamięć” 2008, nr 1, s. 125–151; tegoż, *Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym*, Warszawa 2005; J. Lewicki, *Modernizm na Wołyniu...*, s. 417–457.

¹⁰⁰ E. Małachowicz, *Architektura dwudziestolecia międzywojennego w Wilnie*, [w:] *Architektura i urbanistyka w Polsce...*, s. 121–141.

¹⁰¹ W. Romaniak, *Wybrane zagadnienia urbanistyki i architektury w Województwie pomorskim w latach 1920–1939*, Warszawa 2005; *Polska nad Bałtykiem. Konstruowanie identyfikacji kulturowej państwa nad morzem 1918–1939*, red. D. Konstantynów, M. Omilanowska, Gdańsk 2012.

¹⁰² *Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku*, red. T. Jakimowicz, Poznań 2005; P. Marciniak, *Doświadczenie modernizmu. Architektura i urbanistyka Poznania w czasach PRL*, Poznań 2010; H. Grzeszczuk-Brendel, *Miasto do mieszkania. Zagadnienia reformy mieszkaniowej XIX i XX wieku i jej wprowadzanie w Poznaniu w pierwszej połowie XX wieku*,

Il. 42. Budynek użyteczności publicznej Lwowskiej Szkoły Architektonicznej – Zakład Ubezpieczeń Społecznych, ul. Zielona 12 (ukr. Зелена), 1937–39, proj. Jan Bagiński w biurze architektonicznym Dembińskiego. A. Widok ogólny; B. Klatka schodowa.

Il. 43. Przykład budynku Lwowskiej Szkoły Architektonicznej z rozbudowanym programem społecznym – Dom Związku Pracowników Gminnych Miasta Lwowa wraz z Kinoteatrem Światowid, ul. Samuila Kuszewycza 1 (obecnie ulica Serafyma Kuszewycza), 1933–1938, proj. Tadeusz Wróbel i Leopold Krasiński. Widok ogólny i elewacja boczna.

Il. 44. Przykład budynku Lwowskiej Szkoły Architektonicznej z rozbudowanym programem społecznym – Dom Związku Pracowników Gminnych Miasta Lwowa wraz z Kinoteatrem Światowid, ul. Samuila Kuszewycza 1 (obecnie ulica Serafyma Kuszewycza), 1933–1938, proj. Tadeusz Wrobel i Leopold Krasiński, główne wejście.

cje omawiające architekturę południowych kresów¹⁰³. Architektura kresów i obszarów peryferyjnych została zauważona już w literaturze poświęconej twórczości na całym obszarze Środkowej Europy¹⁰⁴. Prace te zawierają liczne analogie do dzieł Lwowskiej Szkoły Architektonicznej. Dowodzi to, że zakres zainteresowań twórczością Lwowskiej Szkoły Architektonicznej wciąż rozszerzał się i obejmował coraz to nowe obszary.

Poznań 2012; S.P. Kubiak, *Modernizm zapoznany. Architektura Poznania 1919–1939*, Warszawa 2014. Por. też R. Dawidowski, R. Długopolski, A.M. Szymiski, *Architektura modernistyczna lat 1928–1940 na obszarze Pomorza Zachodniego*, Szczecin 2001.

¹⁰³ *Modernizm na peryferiach. Architektura Skoczowa, Śląska i Pomorza 1918–1939*, red. Andrzej Szczerski, Warszawa 2011

¹⁰⁴ *East European Modernism. Architecture in Czechoslovakia, Hungary & Poland Between the Wars 1919–1939*, edited with introduction and essays by W. Leśniowski, essays by V. Šlapeta, J. Macsai, J. Bonta, O. Czerner, New York 1996.

LWOWSKA SZKOŁA ARCHITEKTONICZNA – ANALIZA NOWYCH ZJAWISK

Ostatnie lata to rozszerzanie się tematyki badań nad zjawiskiem Lwowskiej Szkoły Architektonicznej. Podejmowano analizę nowych zagadnień i tematów. Charakteryzowano lwowskiej szkoły architektonicznej. Starano się precyzować nurty stylowe, przemiany i chronologię tej szkoły architektonicznej¹⁰⁵.

Pierwszym ważnym zagadnieniem było prowadzenie pojęcia Lwowskiej Szkoły Architektonicznej i coraz bardziej gruntowne analizowanie tego problemu. W publikacjach zwrócono uwagę na działalność przedstawicieli tego nurtu na obszarach bardzo odległych od Lwowa, które nie były dotąd zbyt częstym tematem refleksji teoretycznej. Kilka prac poświęcił im J. Lewicki¹⁰⁶.

Istotne stało się też podjęcie nowych zagadnień – omówienie architektury mieszkaniowej i jej analiza¹⁰⁷. Znaczenia nabrała wreszcie problematyka lwowskich konkursów architektonicznych¹⁰⁸, w których brali udział przedstawiciele Lwowskiej Szkoły Architektonicznej. Wnosili oni liczne państwowe i prywatne budowle, projektowane zarówno samodzielnie, jak i w ramach większych firm budowlanych. Także lwowski Wydział Architektury i inne lwowskie uczelnie doczekały się coraz szerszych studiów. W II połowie XIX i do połowy XX w. Wydział intensywnie się rozwijał – powstawały nowe katedry i nowe kierunki kształcenia, a ich obsada i profil kształcenia zależały od znalezienia odpowiednio wykształconych architektów¹⁰⁹.

¹⁰⁵ J. Lewicki, *Modernizm w architekturze Galicji Wschodniej...*, s. 95–122; tegoż, *Lwowska szkoła architektoniczna w XIX i XX wieku. Pojęcie, granice, charakterystyka*, [w:] *Galicja – mozaika nie tylko narodowa*, t. 3, Warszawa 2016, s. 58–73; tegoż, *Architektura polskich kresów w Europie Środkowo-Wschodniej. Wybrane problemy*, [w:] *Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni. Architektura XX w. i jej waloryzacja. Materiały z międzynarodowej sesji naukowej. Gdynia, 18–20 września 2014 r.*, Gdynia 2016.

¹⁰⁶ Tegoż, *Lwowiacy na Śląsku...*, s. 51–62.

¹⁰⁷ Tegoż, *Architektura mieszkaniowa 20-lecia międzywojennego Lwowskiej Szkoły Architektonicznej*, [w:] *Od kamienicy do apartamentowca. Wielorodzinne, miejskie budownictwo mieszkalne. Architektura miast II. Materiały po konferencji, Bydgoszcz 18–19 września 2009*, red. D. Bręczewska-Kulesza, A. Wysocka, Bydgoszcz 2009, s. 91–104; tegoż, *Architektura mieszkaniowa*, [w:] *Lwów – miasto, architektura, modernizm*, red. B. Cherkes, A. Szczerski, Wrocław 2016, s. 89–131.

¹⁰⁸ Tegoż, *Lwowskie konkursy architektoniczne...*, s. 25–43.

¹⁰⁹ Z. Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej...* s. 254, 321–323; *Politechnika Lwowska 1844–1945*, s. 138–230.

Il. 45. Nietypowy budynek w duchu Warszawskiej Szkoły Architektonicznej wzniesiony we Lwowie – Dom Związku Pracowników Kolejowych (ob. Палац культури залізничників), ul. Fedkowicza 54–56 (ukr. Федьковича), 1938, proj. Romuld Müller (z Warszawy) dla Związku Kolejarzy, budowa Henryk Zarembo. A. Widok ogólny; B. Fragment elewacji.

Kolejnym zagadnieniem, które stało się tematem licznych studiów, była działalność organizacji fachowych. Skupieni w tych organizacjach budowniczowie, inżynierowie i przemysłowcy aktywnie działali w dziedzinie lwowskiej architektury. Wznosili budowle, kierowali procesem inwestycyjnym i nadzorowali prace budowlane oraz prowadzili szeroką działalność inwestycyjną i deweloperską¹¹⁰.

Ostatnim problemem, któremu poświęcano uwagę, była twórczość architektów różnych, choć w XX w. przynależność narodowa nie odgrywała już takiej roli jak przed 1914 r. We Lwowie i poza nim Polacy nie tylko stanowili najliczniejszą grupę, ale także zaczęli dominować. Zauważalną grupę stanowili twórcy pochodzenia żydowskiego, mniejsze znaczenie mieli architekci ukraińscy. Architekci pochodzenia żydowskiego działali zawsze, ale od lat dwudziestych XX w. byli coraz liczniejsi, aby w latach trzydziestych utworzyć wyraźnie odróżniające się środowisko z własnym związkiem architektonicznym¹¹¹. U schyłku 1938 r. związek liczył blisko 216 członków, z których blisko 50 stanowili architekci i budowniczowie¹¹². Wielu Żydów ukończyło Politechnikę Lwowską w okresie międzywojennym, ale było ich mniej niż na Politechnice Warszawskiej. Wcześniej, przed 1914 r., architekci Żydzi zazwyczaj kończyli studia w Monachium, Berlinie, Pradze lub Wiedniu. Pierwszymi twórcami byli Ryszard Hermelin, Michał Ulam, Ferdynand Kassler i Józef Awin, budujący liczne kamienice przed 1914 r., a także w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. Grupa ta preferowała różne odmiany architektury modernistycznej łączonej z motywami historyzującymi. W duchu modernizmu chętnie tworzyli w latach trzydziestych Ferdynand Kassler i Józef Awin. W latach dwudziestych do grona żydowskich architektów i budowniczych doszli m.in. Marek Kogut i Salomon Keil (właściciele dużych firm budowlanych), Jakub Menker, M. Lakser, A. Sztal, D. Kalmus czy G. Zandig, także prowadzący własne biura projektowe i budowlane i zatrudniający wielu młodszych architektów. Wszyscy oni tworzyli w duchu międzynarodowego funkcjonalizmu, a wznoszone przez nich budynki od-

¹¹⁰ J. Lewicki, *Regeneracja. Lwowskie środowisko architektoniczne – charakterystyka działalności w okresie międzywojennym*, [w:] *Lwów – miasto, architektura, modernizm*, s. 59–87.

¹¹¹ *Sprawozdanie Związku Inżynierów Żydów we Lwowie za rok administracyjny 1930/31*, Lwów 1931; J. Piłatowicz, *Ruch stowarzyszeniowy inżynierów i techników polskich do 1939 r.*, t. 2: *Słownik polskich stowarzyszeń technicznych i naukowo-technicznych do 1939 r.*, Warszawa 2005, s. 425–426.

¹¹² Wykaz członków: *Kalendarz techniczny na rok 1939*, Lwów 1938, s. 255–257.

Il. 46. Przykłady budynków szkolnych Lwowskiej Szkoły Architektonicznej. A. Prywatne Gimnazjum Żeńskiego ss. Urszulanek, 1931–34, proj. Tadeusza Wróbla i Leopolda Karasińskiego; B. XIII Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Królowej Jadwigi, ul. Potockiego 35 (ob. Gen. Czupryni 43, ukr. Генерала Чупринки), 1930–1932, bud. kier. Marian Nikodemowicz.

znaczały się nie tylko starannie zaprojektowaną bryłą, ale także niezwykle wyrafinowaną i oryginalną dekoracją elewacji i wnętrza. Były to rozwiązania modernistyczne wzorowane na architekturze holenderskiej i niemieckiej sprzed 1933 r., później na architekturze wystawy z 1937 r.

Działalność architektów żydowskich utrudniał narastający antysemityzm. Już w 1937 r. informowano we Lwowie o próbach eliminacji żydowskich architektów i budowniczych z organizacji branżowych¹¹³. Antysemicka kampania zakończyła się wprowadzeniem getta ławkowego na Politechnice Lwowskiej i odebraniem 56 architektom narodowości żydowskiej członkostwa w warszawskim oddziale Stowarzyszenia Architektów Rzeczypospolitej Polskiej, co nastąpiło w czerwcu 1939 r.¹¹⁴ We Lwowie nie zdążono wprowadzić takich obostrzeń i nie doszło do eliminacji architektów żydowskich z życia zawodowego, a getto ławkowe na Wydziale Architektury występowało sporadycznie.

Twórczość architektów żydowskich we Lwowie i na przyległych terenach będzie jeszcze przedmiotem bardziej dogłębnych studiów. W pracach polskich autorów nie ma o niej najmniejszej wzmianki, dlatego zagadnienie to wymaga dokładniejszego opracowania.

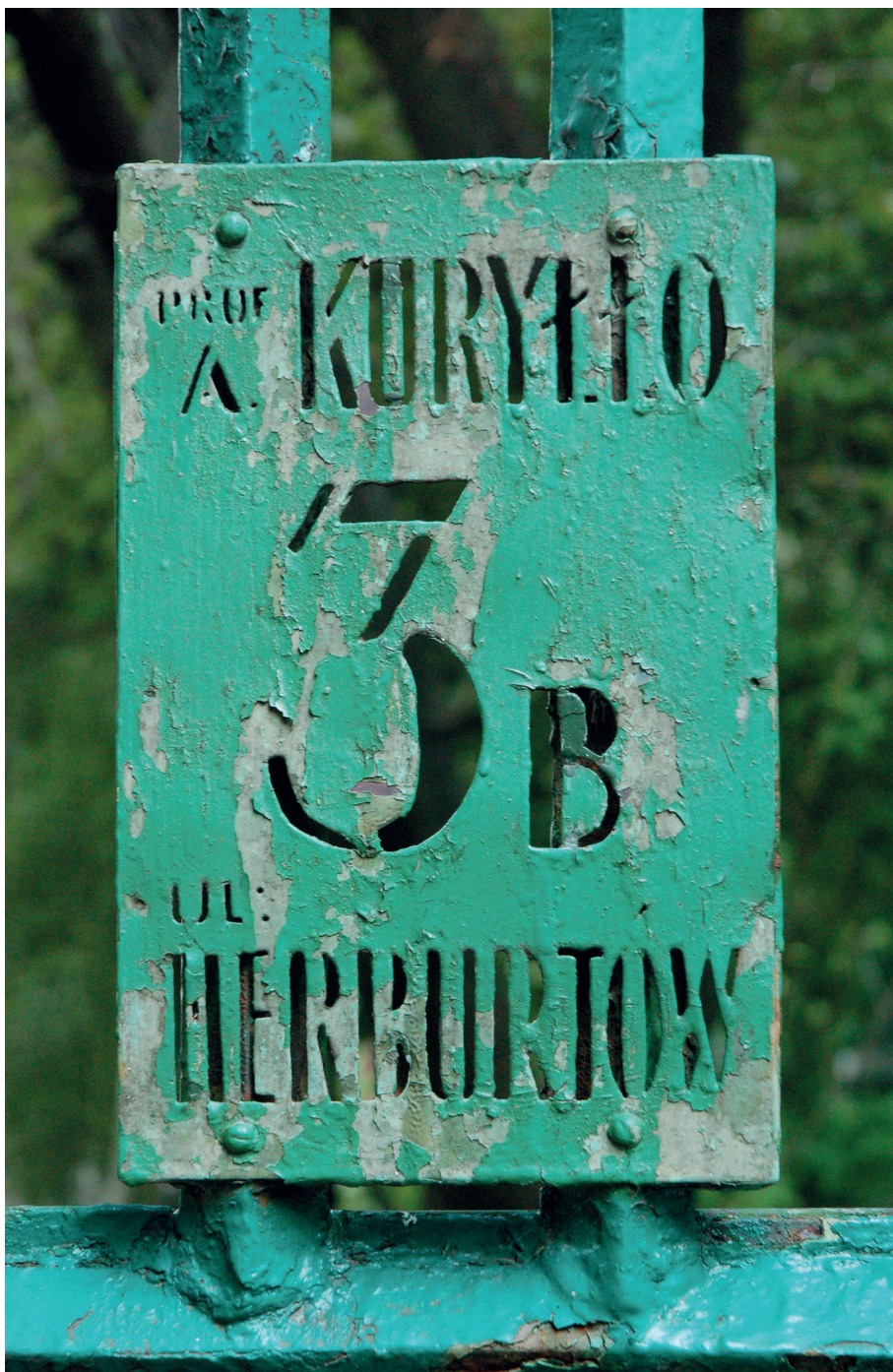
PODSUMOWANIE

Architektura tworzona przez lwowskie środowisko architektoniczne odegrała ogromną rolę w kształtowaniu krajobrazu architektonicznego Lwowa. Cechy twórczości lokalnej przenikały się tutaj z elementami nowoczesności. Mimo jednoczesnego występowania różnych nurtów stylowych można podjąć próbę zdefiniowania charakterystycznych cech twórczości Lwowskiej Szkoły Architektonicznej, będących jednocześnie wyróżnikami tego środowiska. Były to:

1. Łączenie nowoczesnych rozwiązań konstrukcyjnych i efektownych form budowli. Wielu twórców lwowskiego środowiska architektonicznego i lwowskiej szkoły architektonicznej stosowało nowoczesne konstrukcje nośne oraz nietypowe umiejscowienie i kształty otworów okiennych i drzwiowych. Konsekwencją zastosowania nowoczesnych rozwiązań konstrukcyjnych była rzeźbiarska kompozycja budowli – przenikanie się brył, nietypowe kształtowanie fragmentów ścian, nieregularne rozmieszczenie okien. Najbardziej charakterystycznym przykładem umiejętności stosowania nowoczesnych konstrukcji stały się narożnikowe okna w formie dużych

¹¹³ *Protokół posiedzenia Wydziału Głównego P. T. P. z dnia 11 stycznia 1937 r.*, „Czasopismo Techniczne”, t. 55, 1937, nr 6, 25 III, s. 120.

¹¹⁴ „Komunikat SARP”, t. 6, 1939, nr 6 (czerwiec), s. 5.

Il. 47. Tabliczka na domu własnym znanego budowniczego i konstruktora prof. Adama Kuryły przy ulicy Herburtów 3b (ob. Glinki, ukr. Глинки).

otworów zlokalizowanych w narożach budynków, bez podparcia ścian. Innym elementem charakterystycznym dla lwowskiej szkoły architektonicznej było stosowanie nietypowych podparć i systemów słupów oraz nowych materiałów budowlanych i dekoracyjnych. Rozwiązania te – przenieszone przez lwowskich architektów na budowle wznoszone na terenie całej Rzeczypospolitej – stanowiły inspirację dla pozostałych realizowanych tam budynków.

2. Stosowanie różnych form detalu architektonicznego (detal zewnętrzny i wyposażenie wnętrz). W wypadku szkoły lwowskiej bryły i elewacje budowli uzupełniano wyszukaną dekoracją. W okresie wczesnego i zawansowanego modernizmu oraz międzynarodowego funkcjonalizmu stosowano niesymetryczne kompozycje elewacji i przenikające się fragmenty dekoracji. Ulubionym motywem stały się wówczas liczne elementy dekoracyjne wnętrz: kolorowe lastryka, niklowane balustrady, kamienne kolorowe okładziny i barwione tynki. Do wystroju często wykorzystywano nietypowe materiały – różne rodzaje okładzin ze sztucznego kamienia, tynki o nowych recepturach, masy lastrykowe do różnych elementów wystroju i nowe odmiany szkła, z którego wykonywano elementy dekoracji i detale we wnętrzach.

3. Jedność i uniwersalność środowiska lwowskiego – działające we Lwowie grupy architektów, mimo różnic pokoleniowych, narodowych i ekonomicznych, tworzyły jedną grupę, która chętnie przyjęła wzorce nowoczesności i przed 1939 r. tworzyła w stylu modernizmu.

Cechy te nie tylko zadecydowały o długim trwaniu nowoczesnych, modernizujących rozwiązań architektonicznych środowiska lwowskiego i lwowskiej szkoły architektonicznej, ale są także ponadczasowym dorobkiem tej grupy twórców.

BIBLIOGRAFIA

- Album inżynierów i techników w Polsce*, Lwów 1932.
- Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku*, red. T. Jakimowicz, Poznań 2005.
- Architektura Lwowa XIX wieku*, red. J. Purchla, Kraków 1997.
- Bałus W., *Architektura sakralna Teodora Talowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki” 1992, z. 20, s. 53–79.
- Bałus W., *Historyzm, analogiczność, malowniczość. Rozważania o centralnych kategoriach twórczości Teodora Talowskiego (1857–1910)*, „Folia Historiae Artium” t. 24: 1988, s. 117–138.
- Bałus W., *Pałace, dwory i wille Teodora Talowskiego*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” t. 21: 1987, s. 223–229.
- Bancekowa A., *Szlakiem architektury art déco*. Lwów, Stałowa Wola 2012.

- Beiersdorf Z., *Architekt Teodor M. Talowski. Charakterystyka twórczości*, [w:] *Sztuka 2 poł. XIX. Materiały Sesji SHS*, Warszawa 1973, s. 199–214.
- Biedrzycka A., *Bibliografia pomników kultury dawnych kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej*, Kraków 2000.
- Biedrzycka A., *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012.
- Biriulow J., Dubicki T., Tarnawiecka M., Żakowicz A., *Piotr Tarnawiecki – architekt lwowski*, Lwów 2002.
- Biriulow J., *Secesja lwowska*, [w:] *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej. Centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24 października 1994*, red. Piotr Krakowski, Jacek Purchla, Kraków 1997, s. 77–85.
- Biriulow J., *Secesja we Lwowie*, „Przegląd Wschodni” 1992/1993, t. 2, z. 2, s. 327–357.
- Biriulow J., *Wiatr przemian. Nowe tendencje w architekturze Lwowa 1890–1914*, [w:] *Architektura Lwowa XIX wieku*, s. 54–75.
- Biriulow J., *Zygmunt Kurczyński i jego dzieła rzeźbiarskie we Lwowie*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1991, nr 1–2, s. 69–87.
- Bonusiak A., *Lwów w latach 1918–1939 – ludność, przestrzeń, samorząd*, Kraków 2000 (*Galicja i jej dziedzictwo*, t. 13), s. 66–69.
- Borowik A., *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym*, Katowice 2012 (*Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, nr 296).
- Brzozowski S. M., *Marian Osiński*, [w:] PSB, t. 24, Wrocław 1979, s. 346–347.
- Brzozowski S. M., *Tadeusz Obmiński*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 431–432.
- Burno F., *Świątynie nowego państwa. Kościoły rzymskokatolickie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2012.
- Butelski K., *Architekt Zbigniew Kupiec 1905–1990. Ewolucja twórczości od modernizmu do regionalizmu*, Kraków 2012.
- Cielątkowska R., *Architekt Witold Minkiewicz (1880–1961)*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. 32, z. 2, s. 107–130.
- Cielątkowska R., *Architekt Witold Minkiewicz (1880–1961)*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1990, t. 35, z. 3–4, s. 235–242.
- Cielątkowska R., *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej*, Zblewo 1998.
- Cielątkowska R., Onyszczenko-Szwec L., *Detal architektury mieszkaniowej Lwowa XIX i XX wieku*, Gdańsk 2006, wyd. 2: Gdańsk 2008.
- Czarnowski R. J., Wojdecki E., *Lwów. Dzieje miasta*, Kielce 2015.
- Czerkies B. S., Danczak I. O., *Architekt Julian Zachariewicz w ukraińskiej i polskiej kulturze*, [w:] *Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1993, s. 72–85.
- Czerner O., *Lwów na dawnej rycinie i planie*, Lwów 1997.
- Dawidowski R., Długopolski R., Szymski A. M., *Architektura modernistyczna lat 1928–1940 na obszarze Pomorza Zachodniego*, Szczecin 2001.
- Dawna fotografia lwowska 1839–1939*, red. A. Żakowicz, Lwów 2004.
- Die Architektur Lembergs im 19. Jahrhundert; Architektura Lwowa XIX wieku*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1997.

- East European Modernism. Architecture in Czechoslovakia, Hungary & Poland Between the Wars 1919–1939*, edited with introduction and essays by W. Leśniowski, essays by V. Šlapeta, J. Macsai, J. Bonta, O. Czerner, New York 1996.
- Ekielski W., *Uwagi nad współczesną architekturą z powodu wystawy sztuki polskiej w Sukiennicach*, „Czasopismo Techniczne” 1888, s. 86.
- Frydecki A., *Lwowska szkoła architektury*, [w:] *Materiały Pierwszego Zjazdu Wychowanków WAPL w Tucznie, 1–3 X 1983*, cz. 1, Katowice 1984, s. 6–11.
- Frydecki A., *Początki nowoczesnej architektury w środowisku polskich architektów we Lwowie w latach 1918–1939*, [w:] *Architektura i urbanistyka w Polsce w latach 1918–1978*, Warszawa 1989 (*Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki*, t. 17), s. 51–59.
- Furtak M., *Centralny Okręg Przemysłowy (COP) 1936–1939. Architektura i urbanistyka*, Łódź 2014.
- Galicja i jej dziedzictwo, t. 1: *Historia i polityka*, red. W. Bonusiak, J. Buszko, Rzeszów 1994; t. 2: *Spółczesność i gospodarka*, red. J. Chłopecki i H. Madurowicz-Urbańska, Rzeszów 1995.
- Grankin P., *Lwów w krzywym zwierciadle. Errata do książki: Romana Cielątkowska, Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej, Zblewo 1998*, „Modus. Prace z Historii Sztuki. Rocznik Instytutu Historii Sztuki UJ”, t. 10–11: 2011, s. 198–216.
- Grodziska K., *Zapomniana rzeźbiarka Janina Reichert-Toth (1895–1986) i jej twórczość*, Kraków 2009.
- Grygiel T., *Nieznane dzieło Zygmunta Gorgolewskiego w Opolu*, „Opole” 1985, nr 2, s. 6–7, 18.
- Grzeszczuk-Brendel H., *Miasto do mieszkania. Zagadnienia reformy mieszkaniowej XIX i XX wieku i jej wprowadzanie w Poznaniu w pierwszej połowie XX wieku*, Poznań 2012.
- Gutowski M., Gutowski B., *Architektura secesyjna w Galicji*, Warszawa 2001, s. 31, 39–47.
- Hofer A., Leitner E., Tscherkes B., *Lemberg – Lviv Architektur & Stadt, 100 Bedeutende Bauwerke Architecture & City, 100 Landmark Buildings*, Wien–Berlin 2012.
- Hugo Steinhaus. *Wspomnienia i zapiski*, oprac. A. Zgorzelska, przedm. K. Dziewanowski, Londyn 1994.
- Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik. *Z prac architekta i rzeźbiarza*, oprac. Z. Gunaris, wstęp K. Stefański, Wrocław 2004.
- Jaroszewski T.S., Rottermund A., *Katalog rysunków architektonicznych Henryka i Leandra Marconich w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa 1977 (*Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Seria A*, t. 11).
- Jaroszewski T.S., Rottermund A., *Leonard Marconi*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 14, Wrocław 1974.
- Jaroszewski T.S., *Wiedeńskie atelier Fellner & Helmer i Polska*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 16: 1986, s. 311–329.
- Jurij Biriulow, *Secesja we Lwowie* [Warszawa 1996], rec. M. Miśkowiec, „Rocznik Lwowski” 2000–2001, s. 321–324.
- Kalendarz techniczny na rok 1939*, Lwów 1938, s. 255–257.
- Kazimierz Żygulski. *Jestem z lwowskiego etapu*, Warszawa 1994.
- Kienzler I., *Dwudziestolecie międzywojenne*, Warszawa 2014.

- Komunikat SARP, 1939, nr 6 (czerwiec), s. 5.
- Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego, t. 12: *Kościóły i klasztory Lwowa z wieków XIX i XX*, oprac. A. Betlej, Kraków 2004.
- Kotłobułatowa I., *Lwów na dawnej pocztówce*, Kraków 2002.
- Krakowski P., *Studia architektoniczne na Politechnice Lwowskiej*, [w:] *Architektura Galicji XIX–XX wieku. Wybrane materiały Międzynarodowego Sympozjum 24–27 maja 1994 roku, poświęconego 150-leciu założenia Państwowego Uniwersytetu „Politechnika Lwowska”*, pod red. Bohdana Czerkesa, Martina Kubelika i Elisabeth Hofer, Lwów 1996, s. 82–86.
- Kramarz H., *Mecenat artystyczno-kulturalny samorządu miejskiego we Lwowie u schyłku czasów autonomicznych*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, t. 1 Kraków 1996, s. 90–98.
- Kubiak S. P., *Modernizm zapoznany. Architektura Poznania 1919–1939*, Warszawa 2014.
- Lameński L., *Tadeusz Stryjeński (1849–1943) – architekt konserwator i przemysłowiec krakowski. Biografia*, „Prace Humanistyczne” 1991, nr 30, s. 59–101.
- Lameński L., *Z dziejów środowiska architektonicznego Krakowa w latach 1879–1932. Tadeusz Stryjeński i jego współpracownicy*, [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku*, red. T. Grygiel, Wrocław 1991, s. 23–37.
- Laskowski A., *Ekspansja lwowskiego środowiska architektonicznego na zachód w okresie autonomii galicyjskiej*, „Przegląd Wschodni” 2001, t. 7, z. 4, s. 1257–1284.
- Lewicki J., *Architektura mieszkaniowa 20-lecia międzywojennego Lwowskiej Szkoły Architektonicznej*, [w:] *Od kamienicy do apartamentowca. Wielorodzinne, miejskie budownictwo mieszkalne. Architektura miast II. Materiały po konferencji, Bydgoszcz 18–19 września 2009*, red. D. Bręczewska-Kulesza, A. Wysocka, Bydgoszcz 2009, s. 91–104.
- Lewicki J., *Architektura mieszkaniowa*, [w:] *Lwów – miasto, architektura, modernizm*, red. B. Cherkes, A. Szczerski, Wrocław 2016, s. 89–131.
- Lewicki J., *Architektura polskich kresów w Europie Środkowo-Wschodniej. Wybrane problemy*, [w:] *Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni. Architektura XX w. i jej waloryzacja. Materiały z międzynarodowej sesji naukowej. Gdynia, 18–20 września 2014 r.*, Gdynia 2017.
- Lewicki J., *Dwa modernizmy – warszawski i lwowski – próba porównania*, [w:] *Studia z architektury nowoczesnej*, t. 2: *Architektura i wnętrza 1905–1923*, red. J. Kucharzewska, J. Malinowski, Toruń 2007, s. 34–43.
- Lewicki J., *Lwowiacy na Śląsku. Ślązacy we Lwowie. O związkach architektury i sztuki dwóch regionów*, [w:] *Oblicza sztuki 20-lecia międzywojennego na obszarze obecnego Województwa Śląskiego. Materiały z sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Oddziału Górnośląskiego w Katowicach 24–25 marca 2011 roku*, red. T. Dudek-Bujarek, Katowice 2011, s. 51–62.
- Lewicki J., *Lwowska szkoła architektoniczna w XIX i XX wieku. Pojęcie, granice, charakterystyka*, [w:] *Galicja – mozaika nie tylko narodowa*, t. 3, Warszawa 2016, s. 58–73.
- Lewicki J., *Lwowskie konkursy architektoniczne lat 1918–1939. Wybrane problemy*, [w:] *Między formą a ideologią. Architektura XX wieku w Polsce*, red. E. Perlińska-Kobierzyńska, Warszawa 2012, s. 25–43.
- Lewicki J., *Między tradycją a nowoczesnością. Architektura Lwowa lat 1893–1918*, Warszawa 2005.

- Lewicki J., *Modernizm na Wołyniu, czyli jak zmieniały się kresy*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, t. 4, Białystok 2013, s. 417–457.
- Lewicki J., *Modernizm w architekturze Galicji Wschodniej w latach 1870–1939 i jego recepcja*, [w:] *Galicijskie spotkania 2011*, red. U. Jakubowska, Warszawa 2012, s. 95–122.
- Lewicki J., *Polskie i ukraińskie badania nad historią architektury i sztuki. Metodologia i perspektywy badawcze – próba porównania*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 1, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 377–403.
- Lewicki J., *Problemy biografistyki środowiska lwowskiego*, [w:] *Architekt – budowniczy – murator. Materiały z sesji naukowej Instytutu Sztuki PAN, Warszawa, 24–25 listopada 2004 roku*, red. H. Faryna-Paszkiwicz, M. Omilanowska, J. Sito, Warszawa 2006, s. 44–66.
- Lewicki J., *Regeneracja. Lwowskie środowisko architektoniczne – charakterystyka działalności w okresie międzywojennym*, [w:] *Lwów – miasto, architektura, modernizm*, s. 59–87.
- Lewicki J., *Roman Feliński – architekt i urbanista. Pionier nowoczesnej architektury*, Warszawa 2007.
- Lewicki K., *Michał Kowalczyk*, [w:] *PSB*, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 512.
- Luba I., *Duch modernizmu i modernizacja. Sztuka oficjalna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2012.
- Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, t. 1, Kraków 1996; t. 2, Kraków 1998.
- Łoza S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.
- Łypka T., *Architektura Lwowa okresu międzywojennego 1918–39*, „Lithuania” 1996, nr 1–2, s. 59–75.
- Łypka T., *Funkcjonalistyczny nurt w architekturze Lwowa dwudziestolecia międzywojennego (1918–1939)*, [w:] *Prace polskich architektów na tle kierunków twórczych w architekturze i urbanistyce w latach 1945–1995*, t. 4, Kraków 1995, s. 233–241.
- Małachowicz E., *Architektura dwudziestolecia międzywojennego w Wilnie*, [w:] *Architektura i urbanistyka w Polsce w latach 1918–1978*, Warszawa 1989 (*Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki*, t. 17), s. 121–141.
- Małachowicz E., *Obóz i obszar warowny Lwów*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” t. 22: 1988, s. 243–254.
- Mańkowski T., *Dawny Lwów – jego sztuka i kultura artystyczna*, Londyn 1974.
- Marciniak P., *Doświadczenie modernizmu. Architektura i urbanistyka Poznania w czasach PRL*, Poznań 2010.
- Mędrzecki W., *Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym*, Warszawa 2005.
- Mędrzecki W., *Polacy i ich Wołyń*, „Niepodległość i Pamięć” 2008, nr 1, s. 125–151.
- Mędrzecki W., *Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*, Wrocław 1988.
- Modernizm na peryferiach. Architektura Skoczowa, Śląska i Pomorza 1918–1939*, red. Andrzej Szczerski, Warszawa 2011.

- Modrzejewski J., *Wielkopole w Lwowie. Juliusz Hochberger*, „Przegląd Wielkopolski” 1989, nr 2, s. 32–36.
- Nasz ukochany Lwów na dawnej karcie pocztowej 1896–1939*, [b.m.] 2000.
- Nicieja S. S., *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, wyd. 1, Wrocław 1988; wyd. 2 poprawione, Wrocław 1989.
- Nicieja S. S., *Cmentarz obrońców Lwowa*, Wrocław 1990.
- Nicieja S. S., *Lwów – fenomen miasta wielu kultur i narodów*, „Przegląd Wschodni” 1994, t. 3, z. 1, s. 117–132.
- Nicieja S. S., *Łyczaków – dzielnica za Styksem*, Wrocław 1998.
- Nicieja S. S., *Panteon Orłąt Lwowskich 1918–1992. Powstanie, unicestwienie, odbudowa*, Warszawa 1992.
- Niemojewski L., *Dwie szkoły polskiej architektury nowoczesnej*, „Przegląd Techniczny” 1934, nr 26, s. 808–816.
- O udziale w zjeździe inżynierów innej narodowości*, „Czasopismo Techniczne” 1937, nr 6, s. 120.
- Opaska J., *Architektura sakralna Teodora Mariana Talowskiego*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2001, t. 46, z. 3, s. 252–267.
- Ostrowski J. K., *Lwów – dzieje i sztuka*, Kraków 1997; wyd. 2: Kraków 2000, s. 67–73.
- Piłatowicz J., *Ruch stowarzyszeniowy inżynierów i techników polskich do 1939 r.*, t. 2: *Słownik polskich stowarzyszeń technicznych i naukowo-technicznych do 1939 r.*, Warszawa 2005, s. 425–426.
- Podhorodecki L., *Dzieje Lwowa*, Warszawa 1993.
- Politechnika Lwowska 1844–1945*, red. R. Szewalski i in., Wrocław 1993.
- Polska nad Bałtykiem. Konstruowanie identyfikacji kulturowej państwa nad morzem 1918–1939*, red. D. Konstantynów, M. Omilanowska, Gdańsk 2012.
- Popławski Z., *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945*, Wrocław–Kraków 1992.
- Popławski Z., *Politechnika Lwowska w latach 1844–1945: rodowody katedr, wykaz nauczycieli akademickich, dziedzictwo*, Kraków 1999 (Monografia nr 245, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki. Seria Historyczno-Techniczna; z. 5).
- Popławski Z., *Wykaz pracowników naukowych Politechniki Lwowskiej w latach 1844–1945*, Kraków 1994 (Monografia nr 175, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki. Seria Historyczno-Techniczna, z. 2).
- Praojcowie i ojcowie. Dorobek polskich absolwentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej*, red. I. Juszkiewicz, O. Czerner, Wrocław Muzeum Architektury, 1994–1995.
- Prętczyński Z., *Pamięci architektów wrocławskich 1945–2005*, Wrocław 2010.
- Prętczyński Z., *Wspomnienia o profesorach Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej (z lat studiów 1947–1952)*, Wrocław 2005.
- Pszczółkowski M., *Architektura użyteczności publicznej II Rzeczypospolitej 1918–1939. Forma i styl*, Łódź 2014.
- Pszczółkowski M., *Kresy nowoczesne. Architektura na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej*, Łódź 2016, s. 106–150.
- Purchla J., *Architekci krakowscy na Politechnice Wiedeńskiej w XIX wieku*, [w:] *Architektura XIX i początki XX wieku*, red. T. Grygiel, Wrocław 1991, s. 9–21.

- Purchla J., *Architektura Krakowa i Lwowa w XIX wieku*, [w:] *Architektura Galicji XIX–XX wieku. Wybrane materiały Międzynarodowego Sympozjum 24–27 maja 1994 roku, poświęconego 150-leciu założenia Państwowego Uniwersytetu „Politechnika Lwowska”*, pod red. Bohdana Czerkesa, Martina Kubelika i Elisabeth Hofer, Lwów 1996, s. 162–173.
- Purchla J., *Jak powstał nowoczesny Kraków. Studia nad rozwojem budowlanym miasta w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 1979.
- Purchla J., *Jan Zawiejski. Architekt przełomu XIX i XX wieku*, Warszawa 1986.
- Purchla J., *Kraków i Lwów – galicyjskie ośrodki architektury około 1900*, [w:] *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej. Centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24 października 1994*, red. Piotr Krakowski, Jacek Purchla, Kraków 1997.
- Purchla J., *Kraków i Lwów – zmienność relacji w XIX i XX wieku*, [w:] *Kraków i Lwów w cywilizacji europejskiej. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15–16 listopada 2002*, red. naukowa Jacek Purchla, Kraków 2003, s. 81–90.
- Purchla J., *Lwów i jego architektura w XIX wieku*, [w:] *Architektura Lwowa XIX wieku*, s. 6–15.
- Purchla J., *Matecznik Polski. Pozaekonomiczne czynniki rozwoju Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 1992.
- Purchla J., *Stan badań nad wpływami wiedeńskimi w architekturze polskiej na przełomie XIX i XX wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1987, nr 3–4, s. 259–269.
- Purchla J., *Wpływy wiedeńskie na architekturę Lwowa 1772–1918*, [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 2, red. J.K. Ostrowski, Kraków 1996, s. 263–282.
- Purchla J., *Wpływy wiedeńskie na architekturę Lwowa 1772–1918*, [w:] *Architektura Lwowa XIX wieku*, s. 30–53.
- Romaniak W., *Wybrane zagadnienia urbanistyki i architektury w Województwie pomorskim w latach 1920–1939*, Warszawa 2005.
- Sobkowicz K., *Architekci wielkopolscy. Biogramy, dzieła, stowarzyszenia. Część pierwsza: lata 1886–1939*, Poznań 1988, s. 8–9, 73, 120, 123–124.
- Solewski R., *Matnia. Środowiska architektoniczne Krakowa i Lwowa na przełomie XIX i XX wieku*, „Rocznik Krakowski”, t. 64: 1998, s. 75–103.
- Sprawozdanie Związku Inżynierów Żydów we Lwowie za rok administracyjny 1930/31*, Lwów 1931.
- Starzyński P., *Budowa gmachu Sejmu Krajowego we Lwowie w latach 1887–1881*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, t. 2, Kraków 1998, s. 133–136.
- Stefański K., *Główne nurty w architekturze sakralnej Galicji przełomu XIX i XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej. Budownictwo” 1996, z. 47, s. 79–103.
- Szczerski A., *Modernizacje. Sztuka i architektura w nowych państwach Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1939 czas przyszły dokonany*, Łódź 2010.
- Szczerski A., *Ruch odnowy rzemiosł we Lwowie około roku 1900 i jego brytyjskie inspiracje*, „Przegląd Wschodni” 1999/2000, t. 6, z. 2, s. 403–410.
- Szolginia W., *Tamten Lwów*, t. 1: *Oblicze miasta*; t. 2: *Ulice i place*; t. 3: *Świątynie, gmachy pomniki*; t. 4: *My, Lwowianie*; t. 5: *Życie miasta*; t. 6: *Rozmaitości*; t. 7: *Z niebios nad Lwowem*; t. 8: *Arcylwowianie*, Wrocław 1992–1997; wyd. 2, Kraków 2010–2014.

- Szuliński J., *Teatr Miejski we Lwowie*, Warszawa 2002, s. 11–27.
- Trybowski I., *Edgar Kováts*, [w:] PSB, t. 14, s. 508–509.
- Tyrowicz M., *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*, przedm. J. Maślanka, Wrocław 1991.
- Vasari G., *Żywoty najslawniejszych malarzy, rzeźbiarzy i architektów*, t. 1, Warszawa 1985.
- Wasyłkowski J., *Lwowskie Miscellanea* [maszynopis pracy Zygmunta Harlanda], „Rocznik Lwowski” 2000–2001, s. 148–151.
- Władysław Czarnecki. *Wspomnienia architekta*, t. 1: 1895–1930, oprac. Hanna Grzeszczuk-Brendel, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2005; t. 2: 1931–1939, oprac. H. Grzeszczuk-Brendel, G. Kodym-Kozaczko, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2006; t. 3: 1939–1983, oprac. H. Grzeszczuk-Brendel, G. Kodym-Kozaczko, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2006.
- Wroński J. S., *Nurty i tendencje w architekturze Lwowa na początku XX wieku (1900–1914)*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. H. W. Żaliński, K. Karolczak, t. 1, Kraków 1996; s. 119–130.
- Zeszyt architektoniczny. Projekty studentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej wykonane w pracowni Katedry Architektury Monumentalnej w roku 1923–1924*, Lwów 1925 [recenzje: „Czasopismo Techniczne” 1925, nr 11, s. 190; „Architektura i Budownictwo” 1925, nr 1, s. 48; W. Minkiewicz, *W sprawie Zeszytu architektonicznego*, „Czasopismo Techniczne” 1925, nr 24, s. 437–438]; J.N., *Doniesienie: Zeszyt Architektoniczny 1927*, „Życie Techniczne” 1928, nr 2, s. 2–3].
- Zeszyt architektoniczny. Projekty studentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej wykonane w pracowni Katedry Architektury II w latach 1926–1932*, Lwów 1933 [recenzja: „Czasopismo Techniczne” 1933, nr 24, s. 374].
- Zeszyt architektoniczny: projekty studentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej wykonane w Zakładzie Architektury II w latach 1930–1938*, układ graf. T. Teodorowicz-Todorowski, klisze J. Brodzisz, Lwów 1938.
- Zygmunt Gorgolewski, „Przegląd Wielkopolski” 1989, nr 3, s. 35–40.
- Żuk I., *Architekci secesyjnego Lwowa*, [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku*, red. T. Grygiel, Wrocław 1991, s. 181–187.
- Żuk I., *Julian Zachariewicz 1837–1898. Alfred Zachariewicz 1871–1937. Wystawa twórczości. Katalog*. Styczeń 1996, red. oraz oprac. katalogu i wystawy J. Miler.
- Żuk I., *The architecture of Lviv*, [w:] *Shaping the Great City. Modern Architecture in Central Europe 1890–1937*, ed. by Eve Blau and Monika Plazer, Münnich–London–New York 1999, s. 145–148.
- Żuk I., *Twórczość Alfreda Zachariewicza a historia architektury Lwowa*, [w:] *Sztuka i historia. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Kraków, listopad 1988, Warszawa 1992, s. 343–356.
- Art Déco у Львові. Концепція виставки і каталогу Анни Банцекової. Львівська галерея мистецтв*, червень–жовтень 2001, Львів, 2001.
- Бірюльов Ю., *Захаревичі – творці столичного Львова*, Львів 2010.
- Бірюльов Ю., *Львівська скульптура від раннього класицизму до авангардизму (середина XVIII – середина XX ст.)*, Львів 2015.
- Богданова Ю., „Великий Львів” – *фантазія реальності чи здійснена химера?*, „Вісник Національного університету «Львівська політехніка»” 2004, nr 505, s. 167–170.

- Богданова Ю., *Архітектура міжвоєнного двадцятиліття (1919–1939)*, [w:] *Архітектура Львова: Час і стилі. XIII–XXI ст.*, ред. Ю. О. Бірюльов, Львів 2008, s. 524–577.
- Богданова Ю., *Нереалізовані проекти критих ринків у Львові (1920–1930 рр.)*, „Галицька брама” 2003, nr 1–3, s. 19–20.
- Богданова Ю., *Нова архітектура Нового Світу*, [w:] „Галицька брама” 2008, nr 3–4, s. 16–22.
- Богданова Ю., *Стили та стилістичні спрямування в європейській та львівській архітектурі початку XX століття*, „Вісник Національного університету «Львівська політехніка»” 2006, nr 568: Архітектура, s. 102–110.
- Богданова Ю., *Хронологія спорудження та стилістичний розвиток сакральних споруд Львова у період між двома світовими війнами*, „Вісник Інституту релігієзнавства Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України”: *Історія релігій в Україні* (праці XIII-ї міжнародної конференції) 2003, s. 509–517.
- Вуйцик В., *Територіальний розвиток міста Львова (до 1939 року)*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»” 1997, nr 8, s. 41–48.
- Грабар Д., *Брамні ручки у Львові*, „Будуємо інакше” 2001, nr 1, s. 16–19.
- Грабар Д., *Зустріч з львівськими брамами*, „Будуємо інакше” 2000, nr 1, s. 7–10.
- Гранкін П., *Алебастр в інтер'єрах львівських кам'яниць міжвоєнного двадцятиліття (1920–1933 рр.)*, „Будуємо інакше” 2000, nr 4, s. 36–37.
- Гранкін П., *Графіка, упор. та худ. оформлення Д. Фесенко*, Львів 2008.
- Гранкін П., *Львів у кривому Дзеркалі. Критичний огляд монографії: Cielatkowska R. Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej – Zblewo agencja „FRT-STYL” Lech Zdrojewski, 1998. – 388 s. 16 s. niepublikowanych. III*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»” 2007, nr 17, s. 194–207.
- Гранкін П., *Світло в архітектурі Львова (1900–1939 роки)*, „Електроінформ” 2003, nr 2, s. 50–51.
- Гранкін П., *Статті (1996–2007)*, Львів 2010.
- Енциклопедія Львова*, ред. А. Козицькій, t. 1: А–Г, Львів 2007; t. 2, Д–И, Львів 2008; t. 3, К, Львів, 2010; t. 4, Н–М, Львів 2012.
- Історія Львова, у трьох томах*, ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій, Львів 2006–2007, t. 3: Листопад 1918 – поч. XXI, Львів 2007.
- Кондратюк К., *Видатні львівські архітектори кінця XIX – початку XX ст.*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, ред. H.W. Żaliński, K. Karolczak, t. 2, Kraków 1998, s. 463–471.
- Котлобулатова І., *Львів на фотографії. Lwów na fotografii*, t. 1: 1860–2006, Львів 2006; t. 2: 1860–2011, Львів 2011; t. 3: *Львів'яни, Lwowianie*, Львів 2014.
- Креативний урбанізм, до століття містобудівної освіти у Львівській політехніці. Creative urbanism, the 100th anniversary of the urban planning education at Lviv polytechnic*, ред. Б. Черкеса, Г. Петришин, Львів 2014.
- Липка Т., *Архітектор Євген Червінський і еволюція творчих напрямків в архітектурі Львова 20-х років XX століття*, „Галицька брама” 1996, nr 11, s. 8–9.
- Майка С., Пosaцький Б., *Львів у старому і новому образі*, Rzeszów 1999, s. 116–122.

- Нога О., *Проект пам'ятника Івану Левинському*, Львів 1997.
- Посацька Д., *Проекты розбудови Національного музею у Львові у 1920–1960-х роках*, „Галицька брама” 2006, nr 5–6, s. 6–10.
- Слободян В., *Архітектор Лев Левинський*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»” 2005, t. 15, s. 12–21.
- Слободян В., *Сакральні споруди Романа Грицяя*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»” 2003, t. 13, s. 79–88.
- Черкес В., Грицюк Л., *Архітектор Євген Нагірний*, [w:] *Нагірні, Леви: Історія родини*, Львів 2000, s. 135–148.
- Якубовський І. В., *Особливості морфології львівського функціоналізму*, „Вісник Національного університету «Львівська політехніка»” 2006, nr 568: Архітектура, s. 167–171.

Summary

New Ares of Research Concerning the Architecture of the Borderland Illustrated with the Example of the Accomplishments of the Lviv School of Architecture

Borderland areas continue to be the object of reflections and studies. One example of the changing scope of research on borderland areas is the study of the Lviv School of Architecture. The article presents the development of the concept of the Lviv School of Architecture and the change in the scope of research: its extension to cover more and more areas and phenomena.

The Lviv School of Architecture includes architects working and educated in Lviv who graduated from the Technical School functioning there since 1844 (in the years 1918–1939 known as the Lviv Polytechnic) or the graduates of the Arts and Industry School in Lviv (of lesser importance). The term ‘Lviv School of Architecture’ referred to artists working in Lviv and in nearly all Central Europe. The influence of this school of architecture actually covered any area where architects educated and developed in Lviv were working. The representatives of the Lviv circle worked in many borderland areas, but the influences of the Lviv School of Architecture were the strongest in the northern and southern lands (Pomerania, Gdynia, Vilnius region) and dominated in the eastern and western lands (Silesia, former Galicia).

Recently, the scope of study of the Lviv School of Architecture has been significantly extended. Analyses did not only focus on the architecture of the 19th century and the early 20th century, but also on works created later, in the inter-war period and after WWII. The most important works concerning the subject are presented in this article.